

Роман Антонович

БУРЛАЩЬКИМ
ШЛЯХОМ

Geo
Мем
А 67
В В
1946

Інститут Св. Володимира

Дар ді. п. Д-ра
В. І. Жінкишина

е серце
е
Шевченко.

облена розривка
дати її дитині до

кільним опікунам
акі книжечки:

St. Vladimir Institute

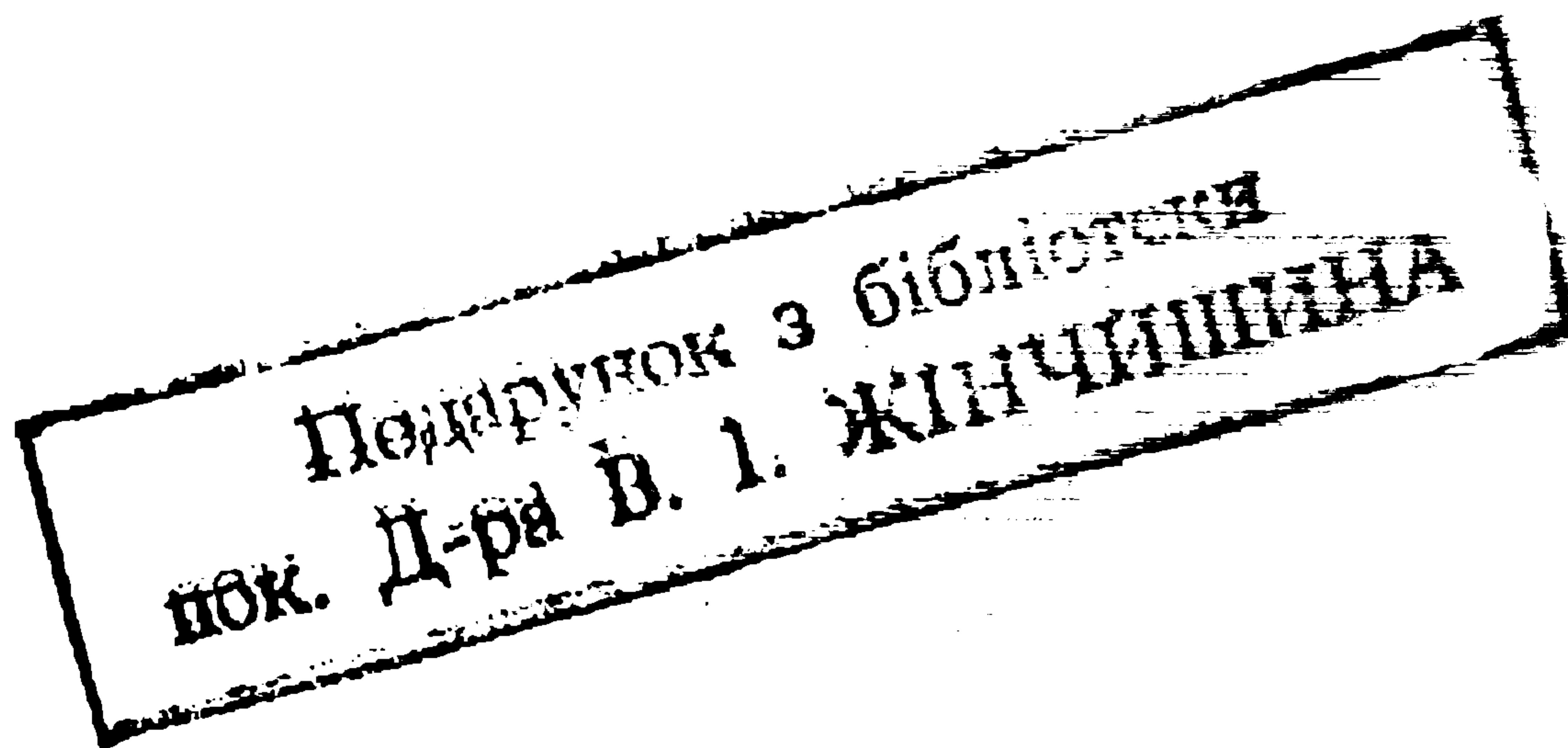
ообразки івана шевчука20
Богданчик-Пустунчик, Олесь Чмелик25
Давні люди і звірі, К. Ордовський15
Кирило Кохумяка, народний переказ25
Антін Лотоцький25
Козацька дитина, історичне оповідан- ня, М. Тумрій15
Мати-Страдниця, М. Підгірянка25
Огонь умер, К. Орловський15
Пінистий, перекл. з англ. Вік. Купченко20
Покотигорошок, оповідання для дітей40

Посилайте замовлення на адресу:

"KALYNA" Ukrainian Co-operative Ltd.
872 Main St. Winnipeg, Man.

ST. VLADIMIR UKRAINIAN INSTITUTE
651 SPADINA AVENUE
TORONTO 4 — ONTARIO

БУРЛАЦЬКИМ ШЛЯХОМ

РОМАН АНТОНОВИЧ

**Бурлацьким
Шляхом**

ВРАЖЕННЯ З ПОДОРОЖІ ПО ЄВРОПІ

КУЛЬТУРА Й ОСВІТА

**ВІНИПЕГ, МАНІТОБА, КАНАДА
1946**

Printed by the Ukrainian National Publ. Co. Ltd.
Winnipeg, Manitoba

* * *

Нерозгадана туга волоцюги кинула мене в світ, у великі крутіжні мандри. Нові, незнані обрії, сильний, як вино, вітер розбурхали в мені первень душі, що будив жагучу спрагу пригод, бажання глибокого й свободного віддиху. Він гнав мене, забрехану культурою людину, в чужі землі, серед незнаних людей, щоб там віднайшов себе, відкрив цілу свою істоту, почув биття власного серця, повне й несковане та щоб кинув дрібку для себе, для своєго малого й тихого “я”.

Гігантний життєвий механізм гори паперу, величезні цифри, мережа телефонних дротів, вічний рекорд — примушували мене відкинути ціль, а загарбати шматок бодай життя — виключно для себе.

Я захотів жити іншим життям, твердим, звичайним життям, у вічному звязку й боротьбі зо стихіями, в атмосфері сонця й необнятих просторів, без журній зо сподіваннями таємних пригод та сильних вражінь...

Бути поза трамваями, бюрком, каварнею, не відбрати вражіння лише при допомозі газети, книжки, радія, не бути пасивним глядачем, слухачем, але жити власним, сильнішим, сміливішим, барвнішим, повним життям вольної людини необмежених просторів...

Дати волю тим інстинктам, що їх убила цивілізація!

Це був мій юний порив!

В НІМЕЧЧИНІ

6 червня, 1931 року, 3.15 година.

Понуро стояв сірий, аж темний, замок Го-
генцолернів у Познані.

Стояв і mrіяв про захід, юнкрів, про пі-
кельгавби...

З ПОЗНАНЯ ДО НІМЕЦЬКОГО КОРДОНУ

Особовий поїзд віз мене й Богдана, при-
ятеля з університету, на захід до німецької
границі.

Чого, я ніяк не міг зрозуміти, це діялось
мов без моєї волі.

Згодом огортає мене неспокій. Незнане
увавляється страшним та безпощадним, що му-
сить мене знищити. Та гордість, мов всу-
переч тому, порскала здоровим сміхом, полу-
нила молоду уяву, що йшла назустріч пригоді.

Я глянув у вікно: зелена плахта піль ба-
дьорила зір. На душі дивно, весело чомусь.

У мене п'ять злотих, а в Богдана емента-
лер і чай...

Ми починали нове життя. Молоді, здорові
йшли за покликом інстинкту, гнали у світ, у

широкий безкраю світ, за чимсь невідомим, таємним... За собю залишали ми зманіровану міщанську цивілізацію.

П'ять злотих, ементалер, чай...

НА ГРЯНИЧНІЙ ЗУПИНЦІ

У Збоншині ми перейшли в німецький поїзд. Біля вагонів вешталися в синіх-vasилькових блюзах німецькі кондуктори. Від них так і віяло чимсь строгим, акуратним.

Нойбентшен, перша гранична зупинка на німецькому боці далеко відрізнялася від наших двірців. Тут була чисто, охайно, але понуро.

Митні й граничні урядовці переводили оглядно перетруси пашпорта і клунків. Усі подорожні глибоко віддихали, коли митники залишали переділ, бо в неодного може було в клунку щось таке, що підпадало під митну оплату.

Найбільше неспокійні були жиди. Вони ховали клунки й пачки під лавки або в полички, щоб тільки позбутися строгих розшуків контролерів.

Великий крик і плач відняла була якась дочка Сіону, що їй зайняли скриньку яєць. Вона вимахувала руками й поступала за митниками, що несли скриньку до уряду. Не

знаю, що сталося даліше, бо незабаром поїзд рушив. Кондуктори чесно просили білети й діркували їх.

МЧИМО В БЕРЛІН

Поїзд мчав у Берлін, у могутнє місто поспіху і строгого обрахунку.

На одній стації всів до нашого переділу скромно й дбайливо вдягнений німець. Я оглядав якраз німецькі папіроси, що старанно завинені в станіоль, приємно вражали око.

Інтуїція нового пасажира, що я чужинець, звела нас до розмови. Хоч я добре володів німецькою мовою, то крім “ніва” (*nicht wahr*), що дуже часто у нього повторялося — нічого не розумів. Він говорив своєрідним берлінським говором. Я попрохав його, щоб говорив поволіше, але це й так не дуже помогло.

Він розказував багато, з чого я ні крихітки не розумів, хоч я намагався. Я піддержував розмову лише киванням голови, або повторяв раз-у-раз: “ja, по ja”.

Біля першої години ніччу станув наш поїзд на шлеському двірці в Берліні. Ми вийшли з поїзду й попрямували за незнайомим, що обіцяв показати нам перехівню клунків. Два чемодани залишили на двірці, а самі вийшли в місто.

В НІЧЛІЖНОМУ ДОМІ “ГЕРБЕРГЕ”

Я поспітав нашого нового приятеля, де б в Берліні можна дешево заночувати. Самі ми в цьому місті перший раз, а знайомих поночі ніяково шукати. Він попровадив нас на Енгельуфер вулицею, зараз таки біля двірця де стояв великий нічніжний дім зв. “Герберге”.

З трудом викликали ми до воріт портієра й по довгих торгах і просьбах впросилися до середини. Портієр впустив нас лише тому, що “наш німець” вияснив йому своїм берлінським говором, що ми щойно приїхали до Берліну, а вночі тяжко шукати знайомих.

Портієр випровадив нас до ждальні, а згодом і покликали нас до кімнати, де сиділо двох урядників. Вони провірили наші документи й веліли зняти сорочки. Здивовано глянули ми одни на одного. Зняти, чи не зняти? — застановлялися. Але приказ виконали. Тоді один з урядовців засвітив ясну, електричну лямпу й біля неї заглядав на кожну зарубину сорочки, чи де не криється там якабудь комашина. Наші сорочки були чисті, бо-ж недавно вдягнули їх; тому й цей сторож гигієни похвалив нас: “шен, заубер шен” (гарно, чисто, гарно).

Нас повели у велику купальню. Там по-

змивали ми своє тіло теплою водою, що з шумом лилася з сіток кілька десяти тушів. На раз туш устав. До нас підійшов один із обслуги й щіткою на довгому держаку, помазав милом від стіл до голови. І знову туш: гарячий, літній і зимній. Нам дали довгі нічні сорочки й деревляні пантофлі та повели кудити сходами догори.

Ми станули у великому голю, повному ліжок, мов у лічниці. Кругом, куди не глянь, стояли ліжка зо сніжнобілою постіллю. Дижурний дав нам два рушники на рано, вказав два ліжка поруч себе й відійшов.

Ми почали розглядатися.

Зпід перин виглядали втиснені в подушки різні голови — це відпочивали всі по денних трудах. Денеде лише світилася свічка, при якій читали ще завзяті читуни.

Втомлені подорожжю, роздягнувшись ми мерцій, ховаючи все під подушку. Ми боялися, щоб хтось так часом не присвоїв собі наших речей. Здивовано гляділи ми на одяги других, що зовсім безтурботно висіли собі на поруччя ліжок. Невже ж ці люди не бояться, щоб їм чогось ранком не забракувало?

(Щойно згодом ми переконалися, що випадки крадіжей тут дуже рідкі, що ніхто не

лакомиться на марне добро бідака. Не так, як у нас! Кругом чигає на тебе нечиста рука злодія).

Я положився в ліжко. Неспокійні думки ходили по голові. Вони змагались навпереди: кожна хотіла бути скоріша, краща.

В моїй уяві рисувались картини нашої дійсності. Самі, одинокі станули ми в людському вирі столичного веліта. В нас грошей немає... Справді немає! Зате молода гордість і розбуджений гін піznати необняті простори світа. Чи ж могли б цьому протиставитись хоч би найтврдіші перешкоди? Ні! Ми пішли побачити ї почуті гострі подихи світу, як стоголовий гіант життя розвчвалює своїми могутніми копитами слабість, кволість і вагання. Ми ж не хотіли впасти жертвами, ми вірили, що станемо побідниками!

Сонний настрій і легка температура за-
колисали мене й я заснув...

Ранком, біля шостої години, задзвонив дзвінок. Усі встали, милися, одягалися й мовчки виходили. Залишилися лише ці, що порядкували: стелили, замітали.

Ми вийшли ще добре невиспані, сіли на подвірі на лавочці й доїдали останки наших харчів.

У ЛЯБІРИНТІ БЕРЛІНСЬКИХ ВУЛИЦЬ

Зо страхом вибралися у місто на розшуки знайомих.

Місто гуготіло своїм щоденнораннім гомоном.

Ми шукали українського студентського дому. Дорогу показували нам німецькі полісмени-вахмани, яких часто можна було стрінути на перехрестях вулиць. Вони з європейською ченістю справляли нас:

— Геген зі градаус, дан рехтс унд відер лінкс, дан градаус, рехтс, лінкс унд дан фраген зі вайтер. (Ідіть прямо, відтак направо і знову наліво, згодом прямо направо, ліво, а пізніше запитаєте, куди дальше).

Хто перший раз був у великому місті та шукав будьякої вулиці, чи адреси, той знає, як часто був він непевний, навіть на вірні вказівки, хоч би й полісменів. Ми ходили й рехтс і лінкс і градаус, але завжди блудили в лябіринті берлінських вулиць.

ІДЕМО ДО ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

У студентському домі довідалися ми про тяжкі життєві умовини в Німеччині, особливо, коли йде про працю й заняття. Німеччина топилася в морі безробіття. Чужинцеві дістати працю було більш, як неможливо.

Тому піддавали нам думку дібратись до Франції або Чехословаччини, де й життюві умовини в той час були куди кращі й де скорше можна було сподіватись заробітку.

Тому й виринула у нас думка, їй то очайдушна думка, пішком перейти до Чехословаччини. Там усежтаки багато більше української еміграції, як в Німеччині; від неї можна було сподіватись помочі в шуканні праці.

Свої клунки залишили ми у знайомих. Зо собою взяли дощеві плащі й одну пару білля.

Незабаром ми покинули Берлін.

Тяжко розписуватись тут про поодинокі особливості Берліну. Не буду писати про старий університет, знану вулицю Унтер ден Ліндем, галерю німецьких цісарів біля луку, що провадить на Шарльотенбург, про великий торговий дім Тіца, підземну й надземну залізницю, Александерплац, музеї кіна, театри, про смачні вінервірштель у Ашінгера і т. ін., тому, що це становило б матеріял до окремої книжки, а дальше мало й неточно доводилося нам це оглядати.

За одержану запомогу в студентському домі купили ми мапу осередніх держав Європи й дещо харчів і всіли на поїзд Берлін - Дрезден.

Поїздом доїхали ми до залізничної стації Каляу. Дальше не стало грошей.

ШУКАЄМО НА СЕЛІ РОБОТИ

Ми вийшли з поїзду й по короткій нараді рішили пошукати якоїнебудь праці.

Надворі кропив дрібний дощ. Та ми не звертали на це уваги й ходили від хати до хати та вперто просили будьякого заняття. Німецькі селяни-бауери сміялись із нас.

— Як — питали — ви знаєте сільську роботу?

І мали причину сміятися. Наш зверхній вигляд: короткі штани-пумпи, старанна ма-ринарка, ну, й ніжні руки, що не знали мозолів — пускали нас на глум.

Ми не давали за виграну. Виходили з одного села й входили в друге з постійним бажанням: дістати працю.

У розшуках за працею добрили ми до села Вальтерсдорф. Вечоріло. Ми перешли всеньке село. Всюди стрічали нас іронічні усмішки або болюче милосерне спочуття. Роботи немає, а тут і надходила ніч.

На кінці села справив нас двірський слуга в обійстя одного газди; у нього якраз учора відійшов наймит.

— Там певно вас приймуть — сказав.

Я скинув свої окуляри, щоб не зраджуватись і увійшов у подвіря. На ковбані сидів старий дядько в окулярах і клепав косу. По-

вагом підвів голову і недовірливо глянув на мене. Я приступив до нього ближче й просив, щоб прийняв мене на службу.

— Я безробітний — говорив я йому.

Дядько довго отягався. Нарешті, коли я запевнив його, що вмію добре господарювати (з роду не господарив), згодився взяти мене “на пробу”. Я випросив ще, щоб дозволив переночувати й Богданові.

У НІМЕЦЬКОГО ХАЗЯЇНА НА СЛУЖБІ

Радий зо своєї перемоги, приклікав я на подвір'я Богдана.

Дядько оглянув нас хвилину і зараз казав нарізати січки.

Зпочатку різалося добре. Ми напружували свої мязи, щоб доказати, що в нас є сила й уміємо працювати. Згодом, однаке, мязи почали мліти, на долонях з'явились великі мозолі. Оба ми, зіпрілі сопіли при колесі ручної січкарні. Всежтаки нарізали січки доволі. Та мені з перевтоми зробилось недобре. Я поблід, як стіна та щоб не впасти, сперся об стіну.

Господар дивився на мене з жалісним мілосердям і впевняв, що я хворий і мені треба йти до лічниці. Та зо страху, щоб не втеряти, так важко знайденої праці, примушував

себе держатися кріпко й брався доказувати господареві, що я здоровий, а це все тільки оттак сталося.

При вечері вивязалася гутірка. Говіркий хазяїн розпитував нас: звідкіля ми, як живуть у світі, тощо. Я розказував, що ми з України, а тепер живемо емігрантським хлібом. Він весело пригадував собі епізоди з російсько-німецького фронту в Галичині й на Волині та хвалив широку українську гостинність і доброту.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ НАЙМИТОМ

Другого дня ранком почув я монотонний голос хазяїна:

— Ауфштеген! — гомонів він.
Я зірвався із постелі.

Надворі було холодно. Під залізою криницею-помпою обмив я своє тіло й готовий ждав на хазяїна. Він вийшов з хати з робочими штанами й деревляними капцями в руках і подав це все мені. Я миттю передягнувся. Штани ще сяк-так підходили, але за жадну ціну не міг дійти до ладу з капцями. Вони злітали мені з ніг. Я раз-у-раз шпортивався в них, заточувався і тягнув їх за собою.

Ми пішли чистити стайні з гною. Звичайно, для мене не зовсім приємна робота.

А тих стаєн було чимало. Напроти хати стояв довгий, муріваний будинок із багатьома дверима.

Ми зайдли до перших. Там стояли здорові, меклембурські коні, — хрумали овес.

Ми почали. Незручно тримав я гралі до гною. Всежтаки працював завзято, напружувався, щоб лише доказати хазяїнові, що з мене добрий робітник. У цьому раз-у-раз перешкоджували мені деревляні сандали.

Ми перейшли до коровячої стайні, згодом до безрог. Я працював уже без капців. Надоїли вони мені надто й я рішився працювати босоніж на велике здивування німця. Босоніж місив я вогкий гній, а потріскані мозолі, що густо вкрили мої долоні, пекли несамовито-болячо.

Чудно пройшло теж кошення трави. Я вибрався з хазяїном накосити худобі трави. Хазяїн питався, чи я вмію косити. Гм... Я, звичайно, мусів притакнути, бо як виглядав би такий наймит, що не вміє косити. Однаке згодом вилізло, як шило з мішка, мое невміння. Що я лише замахнусь косою, так вона зараз же вбивалась у землю. Зазяїн хитав лише головою й узявся мене вчити. Я скоро навчився і вже за десять хвилин разом із ним стинав високу траву на луці, зараз за садом. Накошену траву зложили ми на широку тач-

ку. Хазяїн перепоясав мені через плече широкий рамінь, що заразом був прикліпений до ручок тачки й казав завести до комірки, де переховувалась для худоби паша.

Я двигнув тачку, навантажену сирою травою і виконуючи при цьому всякі циркові робінзонади “від фоси до фоси” — ледве завіз її на подвір'я.

Прийшов вечір. Я положився до ліжка. Мое тіло горіло. Мязи, нагло й надто напружені цілий день, цокотіли знесилені й зморені. Потріскані на долонях мозолі пекли й рвали.

У німця працював я цілий тиждень. З мене зробився хазяїн тілом та душою. Я відчував усе те, що може відчувати пересічний мужик: його тяжке завдання, важку працю й посвяту на рідній скибі.

ПРО КУЛЬТУРУ НІМЕЦЬКИХ СЕЛЯН

Тут треба зазначити, що німецькі хазяйства взірцеві. Усе в них провадиться докладно й обчислено з використанням здобутків новочасної техніки й господарської культури. От — у німців усюди електрика: вдома, у стайні, стодолі, шпихлірі. Електричний мотор запрягає німець різати січку, молотити збіжжя, молоти отруби для худоби й різати дрова. Працю на полі виконує маши-

нами: сіножатки, сівалки, жниварки, згрібачки. У німця є колесо одне, два. Він бере на плечі граблі, чи косу й гайда у поле, використовуючи дорогий час. Те саме робить і його дружина; вона ще й дитину везе на добреному сидженні.

Німець мешкає в двох, або й трьох скромних, але до абсурду чистих кімнатах. Постіль у нього це виключно перини, не зважаючи чи це літо, чи зима.

Харч у німця відповідає ступневі його господарської культури. Коли перший раз засіли ми до вечері, я побачив на столі таке, що, здається, навіть у велике свято не можна стрінути у нашого селянина — не те, що в буддень. На столі стояла миска масла й білій хліб. На тарілці лежав шмат вуженої шинки й ковбаси. Після їди — чорна кава.

Я думав, що це так на початку добре заповідається, — як звичайно у нас буває, — та згодом переконався, що я помилився. Денno діставав я п'ять разів їсти. На снідання: каву й хліб із маслом — скільки хотів, друге снідання: хліб із шинкою, або ковбасою, обід мучний, бухти, або мясний.

Німці не п'ють води. Коли одного дня я спрагнений пив із керници воду, маленька дочка хазяїна, Ліза, з реготом підбігла до

своєї мами і показуючи на мене пальцем кричала:

— Мамо, мамо, він пе воду! — А господиня побігла в кухню, винесла горня чорної кави, подала його мені й сказала:

— Не пийте воду. Це нездорово в літі. Вода для худоби. Як схочете пити, так на кухні стоїть повний горщик чорної кави.

Німці гасять звичайно спрагу або чорною кавою, що її варять з ячменю або пивом.

У кожному німецькому домі є господарська газета. Майже кожний німецький рільник належить до політичної, хліборобської групи.

КИДАЮ ПРАЦЮ

Працю у Вальтерсдорфі мусів я покинути через те, що Богдан, не значи німецької мови, не міг за жадну ціну дістати праці — як говорив. Аж згодом виявилося, що він замісць шукати праці, вилегувався в холодку придоріжних дерев і вчитувався у старі клапті українських газет, якими був опакований наш пакунок, що його носив із собою. Я тимчасом жалів його поганого положення і в імя дружби працював для нас обидвох.

По довгій надумі виповів я працю своїому хазяйнові, що був мене уже полюбив і привчив добре господарювати. Він заплатив

мені вісім марок за працю й ми рушили вперед, прямуючи на півднє, в сторону чехословацької граници.

ШЛЯХОМ ДО ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО КОРДОНУ

Перед нашими очима пересувались рівні, сірі асфальтові дороги, обсаджені овочевими деревами. Розкішно вражали око великі, спілі в той час щіплені овочі черешень. Ці дерева виглядали, мов великі китиці, обліплени спілими червоними ягодами. Всі дерева були планомірно зasadжені, в рівній віддалі від себе, всі однакової величини.

Гостинцями мчало багато авт, моторциклів. Не відалось тут у печінки ця зідлива пілюга, що так мучить мандрівника в нас. Там, коли промчить повз тебе авто, так відчуваєш приємну прохолоду.

Пішохідів не стрічали ми. Хіба десь близько містечка або села. Усе мчало щонайменше колесами. Жінки, чоловіки, діти. Коли побачив я на колесі сиву бабусю, так зразу сам здивувався, а згодом насунулась думка: Чи в нас сіла б старша жінка на колесо? Гм! Та вона понизилася б!...

Німецькі містечка охайні та чисті. Посередині, на ринку старий ратуш, а подальше в

готицькому стилі костел, будований з тесаного каменя, з великих камінних брил.

Нічліг був для нас завжди приготований. У кожному містечку, а навіть селі в Німеччині є нічліжний дім “Герберге”, де вигідно, а цю найкраще даром можна переноочувати й дістати даром снідання і вечерю. Ночувати може там кожний, хто є чистий і має документи.

ПРИГОДА НА ПОЛІЦІЇ

Раз доводилось нам ночувати на поліції. Було вже біля одинадцятої години ніччю. “Герберге” були так переповнені, що не було місця нас примістити. Ми зголосились на поліції. Наші пашпорти викликали в сторожі безпеки недовір'я та злобну іронію. Коли ж, однаке, ми виразно заявили, що ми українці, негайно змінилось відношення до нас. Деякі з них почали згадувати Галичину, свої переживання там з часів світової війни. Зразу зявилась вечеря, а навіть пиво. Весело провели ми хвилину між цими німцями, що згадували наших добрих дядьків-селян, борщ і пироги. Спати прийшлось у вязничній келії. Так, як невдоволені йшли ми туди, так одразу розчарувались, коли зайшли до келії. Там стояли два залізні ліжка з матерацами й чистими коцами.

Ранком дістали ми снідання і попрощавшись з гостинними німцями, пішли дальше.

Гроши почали нам виходити. Ми радили собі так, що купували бульбу, та десь так, щоб нас ніхто не бачив, пекли її й запивали водою. Або купували молоко й хліб і так жили цілий день при пересічно п'ятьдесят від-бутих кілометрів у день.

Ми наблизились до чехословацького кордону. За нами залишились міста Каменц і найчистіше місто в Европі Дрезден над Лабою.

Околиця ставала гориста й лісиста — на обрію видніли високі шпилі брунатних Рудав.

НА КОРДОНІ

Чим більше підходили ми до кордону, будився у нас і зростав страх. У нас не було чеської візи... Так щож...

— Як завернуть, так вернемось — підохочували ми себе і крок за кроком підходили до граничних урядів.

Ми йшли задивлені вперед, не маючи навіть відваги поглянути на боки.

Цасливо минули німецький митний уряд — цольamt.

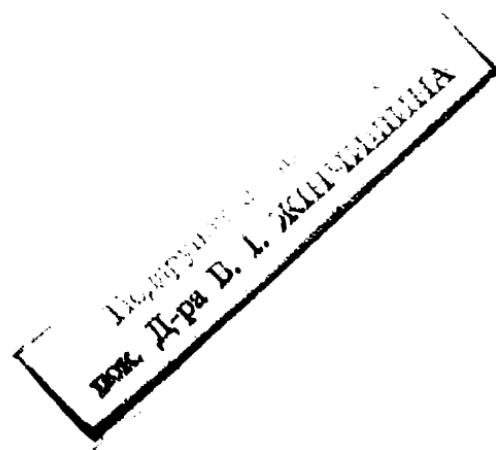
Хвилину заспокоїлись.

Та мов грім з ясного неба впала на нас чеська прикордонна стежа. Перед нами зя-

вились вояки в зелених одностроях. Було їх двох. Вони задержалися біля граничної рампи і почали жартівливу гутірку з якоюсь селянською дівчиною. З запертым віддихом підходили ми до них (втікати було ніяково) й таксамо мовчкі пройшли повз них. Вони нас не торкали.

Ми віддалявались від них на крилах, бо ячись, щоб вони часом не нагадались і не завернули нас.

Глибоко віддихнули ми, коли далеко вже за нами майоріли митні будинки, рампа, два чеські вояки й селянська дівчина. Згодом те все зникло з очей за закрутом дороги.

СЕРЕД ЧЕХІВ

ПО ЧЕСЬКОМУ БОЦІ

Крайовид по чеському боці змінився. Кудись пропала охайність, яку так скрізь бачили й вичували в Німеччині. Вдаряли ввічі же-браки й досить неохайно вдягнені мешканці. Йдучи напр. лісом, бачили ми відразу різницю між німецьким та чеським лісом. Не було тут почуття цієї строгої міри та чистоти, як у німців. Довкола валялося галуззя й сліди багаття. Був у них кращий лад, як у наших лісах, але наглядно можна було завважити трохи словянської неохайнності й недбальства.

Дорогою через села й містечка, яких чимало лежало при кордоні, настроювали нас весело кіоски та склепи з тютюном. Дивне враження робили вони після Німеччини, де не має тютюневого монополю й де не бачилось вивісок, мальованих державними барвами. Тут прикрашували кіоски пругасті вивіски з чеським львом і червоним написом — “Продей табаку”.

Скрізь видніли реклами чеського пива. Часто бачили ми чехів, що сиділи при столиках

у ресторанах-господах і гасили спрагу цим особливим, світової слави, чеським напитком. Спочатку не чув я смаку в пиві, але згодом навчився його шанувати.

НІЧЛІГ ПІД ГОЛИМ НЕБОМ

Смеркалося вже, як ми зайдли до якогось містечка, недалеко Теплиць. Треба було подумати про нічліг. В гостинниці вимагали від нас по десять корон за ліжко. Але наше скуре майно не позволяло нам на такий люксус. Нічліжного дому в містечку не було, а на поліцію нещікаво було показуватися — віза в нас не була в порядку.

Якийсь молодець оповів нам, що недалеко в лісі є оборіг із сіном для підгодування оленів та сарен.

— Там можна добре провести ніч!

Ми запустилися в ліс, та вже незабаром присадкуватий лісничий у зеленій блюзі, з великим псом-вовчуром, виляяв нас добре та прогнав. Правда, міг нас лаяти, бо наш вигляд пригадував волоцюг: зарослі обличчя й порвані черевики, звязані вже дротом і мотузками.

— У лісі після сьомої години не вільно ходити — кричав лісничий і під доглядом відпровадив нас на самий край ліса.

Стомлені, пішли ми між хати й просились на нічліг у селян. Однаке ніхто не хотів прияти. Усі боялись, бо не знали нас.

Що ж значила у нас ще одна невигода в дорозі, якої кінця ми не те, що не бачили, але навіть не дуже хотіли бачити. Звичайно людина, а ще здеморалізована культурою, шукає вигоди, тужить за нею, не може без неї жити. А ми тікали подальше від тієї "культури"...

Отже ж і голе зоряне небо й дикий кущ рожі так само міг послужити захистом для нас, як стодола з сіном, чи навіть пружиновий матерац і пухова ковдра.

Ми накрилися своїми дощевниками й заснули.

Над ранком біля другої години холод зігнав нас із леговищ. Украшувала їх дика, розцвіла рожа, кругом під подихом раннього леготу будилася природа. Не випочавши, як годиться, ледве ноги за собою тягнучи, по-мандрували ми дальше. Йшли похнюплені й хоч втома робила нас напів живими істотами, а наші обличчя дивилися з отупінням — ми йшли дальше.

Самим собі шукати безсонних та холодних ночей, а цілий день посвячувати на одніомісячний похід — це абсурд — сказав би хтось,

глянувши на нас з боку. Але напевно ніколи не відчував цей “хтось” тієї приемності поборювати невигоду, розтоплювати їх своїм гарячим, божевільним гоном усе вперед.

У ГОСТИНАХ НА ПОЛІЩІ

Біля четвертої години ранку станули ми в місті Теплицях, на ринку. Уже голод дошкулював добре й ми засіли на лавочці та вийняли з клунка хліб з останками німецької маргарини.

Довкола нас кружляли чеські полісмени в чорних одностроях і здивовано оглядали нас. Що це за люди, й звідкіль взялись вони тут так рано? Полісмени не питали нас нічого. Ми зіли все, що в нас було й підбадьорені, пішли даліше, розпитуючи людей, що виходили з барів та дансігів, про дорогу до Праги.

Нараз ізза вугла вийшли чотири полісмени, окружили нас і зажадали документів. Ми спокійно показали свої документи.

— Напевне завернуть нас назад до Німеччини, — товклося нам по голові. — Коби хоч не завважили, що в наших пашпортах немає візи.

Полісмени довго переглядали пашпорти і, здається, не довірили, бо повели нас на ко-

місарят. Положення ставало гірше. Мов ба-
рани, входили ми до будинку поліції. Приго-
товані на найгірше.

На поліції допитував нас цивільний агент. Він, тримаючи в руках пашпорти, питав, де ми ночували. Я називав якийсь готель "Унтер драй Лінден". Агент з іронією на устах хи-
став головою.

— Вас були б з готелю так рано пустили?
— сказав.

Тоді прийшло мені на думку сказати прав-
ду. Голови не відрubaють, а помогти може:

— Ми ночували в рові під лісом, пане комісаре! (Він напевно не був комісарем). В нас не стало грошей на готель і ми рішилися
ночувати під голим небом.

До цього відізвався Богдан:

— Ми студенти, йдемо до Праги!

Але останній аргумент не вдоволив аген-
та. Щойно, як Богдан показав йому свій у-
ніверситетський індекс, агент з пошаною пе-
репросив нас і пустив. На дорогу дав осто-
рогу.

— Коли питаете денебудь про дорогу, ку-
дою йти, то питайте полісменів, бо вони на
те є. Не питайте ніколи цивільних людей.

Великими переможцями залишили ми ко-
місарят. На будуче все придержувались на-

уки агенти з Теплиць. Уже в Терезіні, старій військовій кріпості, зайшли на поліцію й таки нахабно домагалися нічлігу.

ПЕРША НІЧ У ПРАЗІ

По двох днях ми добилися до Праги. Вечіріло, коли ми станули на периферіях. У першу чергу відшукали академічний дім "на Слюпі", де сподівалися застати якихнебудь студентів-українців. Застали тільки одного русявого білорусина, що згодився підшукати нам нічліг. По відвідинах у Флека*), бродили ми до першої години ночі, та нічлігу за жадну ціну не могли знайти. Одні були за дорогі, дешеві були переповнені, а даром ніхто не спішився приняти. Ми зайшли на поліцію. Я пригадав науку агента з Теплиць. Поліція відмовилася нас переночувати. Відсиала спати до парку на лавочку.

Знесилені до краю попращали ми добрягу білорусина й пішли над Велтаву. Міст Паяцкого, поважний своєю могутністю, луком перебігав понад стару Велату. Його чорні тіні купалися в каламутних хвилях ріки. У воді мерехтіли зигзаками надберіжні, газові

*) Відома на цілу Прагу, а навіть на цілий світ стара пиварня.

ліхтарні. Ми сіли на скрині від якогось знаряддя. Я роздягнув черевики й помив ноги. Дещо відсвіжені, залишили ми берег Велтави й ходили безлюдними вулицями столичного міста. На роздоріжжі пристанули біля візка, що розвозив гарячі ковбаски. Там коцюрбились біля нього й грілись. Власник візка розповідав нам, як звичайно, про біду, недолю й нужду — як я міг додумуватись (по чеськи я не все розумів). Я бурмотів йому у відповідь щось по своїму; тяжка втома валила з ніг і замикала повіки.

З зайшов до телефонної будки, яких чимало стояло довкола, відлучив світло, що автоматично засвічувалося, коли хтось станув на рухомій долівці будки й так забезпечений від вітру, зігнувшись удвоє, заснув.

СТРІЧА В СТУДЕНСЬКОМУ ДОМІ

Ранком біля шостої опинилися ми знову в академічному домі “на Слюпі” й ждали на знайомих. Сонце припікало й обмотувало нас сонним павутинням. Ми, сперті об поруччя лавки в малому парку перед домом, заснули.

Моментами, коли пробуджувались на хвилину від наглого згибу голови, або від болю затерплої руки чи ноги, ми бачили, як біля нас вештались невдоволені студенти, щось гово-

рили між собою й вимахували руками. Може й не про нас була розмова, але все здавалося, що хто лише повз нас пройшов, кидав на нас невдоволеним поглядом.

Коли в одному з таких моментів я пропонувся, здивовано побачив біля воріт академічного дому свого шкільного товариша Б., що з якоюсь жінкою поруч виходив на вулицю.

Здається, не дуже приємно було йому призначатися до мене, сонного й невмітого, з неголеним від тижня обличчям. Та на моє удивлення товариш Б. приступив негайно до мене й, представляючи мене своїй товарищі, сказав:

— Ось так виглядають наші земляки, що прийшли звідти. Ти не дивуйся, це не гольтіпаки, а такі ж самі інтелігенти, як я й інші студенти. Бачиш, на що ми зводимося!

ДО ПІЛЬЗЕНА НА РОБОТУ

Товариш Б. забрав нас на своє помешкання, далеко за Прагу, до села Гурне Черношице. Від знайомого д-ра Фрицина, що мешкав у сусідньому селі, довідалися ми, що в Пільзені, при будові доріг працює один інженер-українець і в нього можна дістати працю.

Ми не надумувалися довго. По двохден-

му відпочинку рушили знову пішки до Пільзена, сто кілометрів від Праги.

В одному містечку побачили ми вантажне авто з содовою водою, що стояло біля гостинниці. Шофер направляв продіравлену опону. Ми кинулися помагати шоферові в роботі. Зате й узяв він нас зо собою. Ми сиділи на скринках з солодкою водою та лемонадою, попивали солодкий напіток і вдоволено співали.

Шофер лише підсміхався й додавав відваги.

— Пийте, хлопці, бо пізніше не буде.

Під ніч серед поля знову трісла опона й авто мусіло завертати до близького містечка. Ми опинились серед поля. Шофер показав нам копички сіна, що стояли довкола по полі й порадив у них переночувати. Ранком обіцяв нас розбудити й забрати до Пільзена.

ПРАЦЮЄМО ПРИ ДОРОГАХ

Другого дня були ми в Пільзені. Відшукали канцелярію інженера та зясували йому своє положення. Він трохи чіхався, але таки приняв нас на робітників при будові доріг за платною 4.20 кч. на годину (1.10 зл.). Відразу виплатили нам зачети й ми помандрували 16 кілометрів на захід від Пільзена до

села Вльчтейн, де ждали інженера, що мав зарекомендувати нас “партякові” — наступникові, тобто цьому, що проводив одній валці робітників. Нас призначив “партяк” товтки з розбивати каміння та чистити рови з дерні.

У Вльчтейні почалось для нас нове життя. Перед нами було забезпечене завтра. Нашим мешканням стала простора стодола, повна соломи й сіна. У ній зложили ми все своє добро й добре вимостили свої леговища. Харчі купували в “господі”.

Робітники дивились на нас з під лоба перш за все тому, що ми не говорили чеською мовою, а (на припоручення інженера) кожному поясняли, що ми з Закарпатської України. Але згодом усі освоїлися з нами. Відносились з пошаною й ставили за приклад. Усякі прохання нам сповняли, на наші промахи дивились крізь пальці, а те, що ми говорили, було розумне й авторитетне.

Робітники вчили нас чеської мови й радо слухали наших оповідань.

З ЧЕСЬКИМИ ДІВЧАТАМИ

Напроти сільської коршми, де ми ночували й харчувалися, стояв двір. У поверховій віллі мешкав його управитель з дружиною та двома дочками-русьвіками.

У нас був звичай по праці обмитися під криницею, передягнутися у чисте білля й співати в стодолі.

У Богдана був добрий баритон. Я теж співав колись у хорі й тепер брав секунд.

Замкнені в стодолі, ми не завважали ніколи, що біля стодоли проходжувалися ці дві русявки з двора й вслушувалися у наші концерти.

Відбуваючи денну “шихту”, ми бачили їх, як гарно вдягнені, проходжувалися, або виїздили автом до Пільзена.

Був гарячий серпневий ранок. Сонце пражило спини робітників. Їх лискучі обличчя тупо гляділи на порепаний асфальт.

Ліниво підносили тяжкі молотки, стомлено сипали камінний шутер у тачки.

Бездушно сопів і курив паровий валець. Усі довкола дихали лінивою охлялістю.

Робітники посылали зчаста до “господи” по пиво. Згодом мязи ставали лінівіші, лопати не держались у долонях,脊背 не корилася приказам мізку.

Раз-у-раз заходив я в подвір'я двору й під криницею зливав тіло холодною водою. Вода летіла на спину, тверезила тіло з охляного дурману. Мокра шкура ще більше стягала на себе соняшну жару.

...Я стояв біля криниці. Приємний холод здрігав мязами, напував їх свіжістю. Я держав у руці пляшку й наповняв її водою. Вода булькотіла й протискалась у вузьку шийку пляшки. Я задивився на пляшку й задумався.

Нараз почув позаду себе жіночий голос.

— Не пийте води!

Я оглянувся й побачив двоє молодих дівчат. Стояли всміхнені, в руках держали два плетені кошички.

Одна положила кошик на землю й побігла в сторону садку.

— У вас така опалена шкура. Боже!

Вона прирівнювала свою білу руку до моїх засмалених грудей. Легко, ледве чутно, торкалась моєго тіла.

Я напружив грудні мязи. Вона торкалась їх пальцем і вдоволено стверджувала їх пружність.

— Які сильні, засмалені сонцем, груди! — не виходила з дива.

Я помічав враження, що його робило на неї моя темна шкура й тверді мязи. Водночас дивувався довірчivості незнайомої.

— Сьогодні мусите прийти в наш садок і заспівати! Я чула, як ви в стодолі співаете. Прекрасно, чудесно! Прийдете, правда?

Прийшла сестра. Принесла молоко у шклянці від пива.

Коли цього вечора вернулися ми з праці й передяглися, біля стодолі ждали нас уже дівчата й силою притягнули до себе в садок.

Світив місяць, мерехтіли зорі, довгі тіні падали на трависту землю.

З вечірнім настроєм мішалась тиха наша пісня. Плакав садок, плакали закосичені ба-гровим квіттям вишневі дерева, повні ягід. Плакали й золотоволосі дівчата...

— Хто ви... хто? — випитували вони все, до сліз зворушені нашою піснею.

З того часу почали ми щовечора забігати в їхній садок і там у вечірніх сумерках співали.

Часто вибіралися ми на прогулки в близькі ліси, оглядали старі звалища “градів”, що будовані ще войовничими гуситами, украшували густо околицю.

Дійшло до того, що ми стали постійними гостями у їх домі, виїздили автом на прогулки, до кіна. При праці на дорогах виходили вони до нас і навіть пробували нам помогати.

З часом ми стали любимцями цілої околиці. Наше товариство було скрізь бажане, на-

віть син власника двору заходив до нашої стодоли з мандоліною.

Селяни, а головно молодь, поважала нас зате, що одного разу — добре витреновані в праці й загорілі на сонці — дали доброго почухана двом пяницям, що хотіли зробити бешкет на сільській забаві — “танцювачці”.

ЯК ЖИВУТЬ ЧЕХИ

На селі познайомилися ми з чеським життям.

Смачні чеські “кнедлікі” й рідкі “полівки” згадую досі. Бараболі чехи не їдять. Коли часом питався я їх, чому не їдять бараболь, відповідали:

— Бараболі для свинь, а свині для нас.

На смачні “бухти”, “коляче” з маком, сиром та повилами і “дольки”, що їх випікають майже щодня чеські селяни, довго ще ждатиме вбоге, галицьке село.

Там кожний селянин чи робітник може їсти мясо, пити добре пиво й гарно одягатися. Направду в неділю чи свято не можна бачити різниці поміж фізичним робітником чи умовим; культура й цивілізація зєднала усі кляси і дала їм змогу користати рівномірно зо своїх здобутків.

Культура чеського селянина чи робітника

в порівнанні з нашим висока. Він орієнтується в історії й географії, визнається в сучасній політиці. Загал робітників і селян в Чехословаччині читає газети й книжки, всі належать до просвітних і руханкових організацій.

Характеристичною рисою чехів є їх демократизм. При тому чехи знамениті господарі; чешки навіть дуже заможні й освічені не встидаються жадної роботи.

ЧЕСЬКІ ТРАМПИ

На роботі при дорогах пробули ми два місяці з половиною. Потім ми помандрували далі, а захопили нас у дальшу мандрівку т. зв. "трампи".

Повз нас проходили часто дорогою одинцем або гуртами чеські та німецькі мандрівники, т. зв. "трампи". Вони мандрували від міста до міста, й звиджували рідний край, поглиблюючи в той спосіб свою освіту. Вони гартували тіло невигодами довшої подорожі, а заразом вбірали в свій організм цілющі дари природи. Верталися домів людьми з ширшим світоглядом й аспіраціями, з практичним знанням. Від них то довідалися ми про "трампінг" і мандрівницький гін серед чехів та німців.

Мандрівництво в Чехословаччині це явище, що обняло всі суспільні шари, утриваючись серед селянства й робітництва; у вільний час жene всіх якась нерозгадна сила далеко від міських мурів на килими зелених піль, лісів, над води, щоб там, у веселому, безжурному товаристві відпочати й набрати свіжих сил до праці.

Це мандрівництво — можна сказати — обернулося в стихійний рух так, що воно без зовнішніх чинників само зорганізувалось, прибираючи відповідні зовнішні форми й своєрідні закони.

“Трампи”, звичайно з фантастичними псевдонімами “довгих Джімів” тощо, гуртуються в т. зв. “осадах”, що прибирають теж фантастичні назви “Монте Граппо”, “Блян Мар” і т. п.

Осада — це групка п'ять, шість і більше хлопців чи дівчат, що зжилися з собою, й відповідають собі інтелектуально.

Вони, всі веселі, мандрують до своїх поставленіх у лісах “хайд” і там тaborують кілька днів серед природи, води, повітря. Вони розпалюють великі ватри й там при місчному сяйві співають свої тужливі пісні про “камарадів”, “мамінку” й мріють про чарівну Шумаву, Рудави, про Чеський Ліс. Вони мріють про джеклондонівських трампів, що

ціле життя чи на півночі, чи в південних краях боролись з твердими перешкодами, вони мріють про далекий простір, природу, про красу.

Цікаве те, що ці осади, хоч вони засіяли пілу Чехіє та Моравію, нереєстровані у влади, дарма, що мають свій своєрідний однотрій. Довгі по кістки "пумпи"-штани — широкі й міцні, черевики з юхту "трампки", флянелева сорочка, на ній однобарвний светер без рукавів. На голові берет або чеський піріжок. На плечах наплечник, у руках закривлена дубова палиця, вибита з гори до долу бляшками з крайовидами міст, у яких бував її власник.

Трампи мають і свою пресу.

НАС КЛИЧУТЬ НОВІ МАНДРИ

Трампи, з якими ми часто вели довгі гутірки, заманили нас й собі потрампувати. Вони скропили цілющою водою наш приспаний гін до мандрівки, шарпнули нашими нервами душі й приневолили йти далі шукати пригод.

Гроші були в нас зложені. Ми заробляли біля 250 кч. тижнево (70 зл.), а харч на селі коштував біля 50 кч. Ми купили собі спортивні одяги, добрі черевики, наплечники, найбільш потрібні карти європейських країв та

попрощались із селом. Наші знайомі дівчата пращали нас з плачем.

Ми рушили знову вперід назустріч таємному незнаному.

Наша тура прямувала через міста: Стшібро, Марієнбад, Карльсбад, Хеб, Ельбоген, Кладно до Праги.

КРІЗЬ МІСТА ЕГЕРЛЯНДУ

Стшібро — старе міста XII ст., з прекрасним ратушем, з різьбленим і мальованим фронтоном. Мешкають у ньому всуміш чехи й німці. Від Стшібра на захід живуть виключно німці. Ця частина краю називається “Егерляндом” від річки Егер. Адміністрація, склепові вивіски й урядова мова — все тут німецьке, дарма, що все те в межах Чехословаччини.

Незамітно перейшли ми скромний Марієнбад та виставний Карльсбад з його “шпрудлем” гарячим, лічничим гейзером.

Карльсбад — це місто чужинців. Тут можна побачити й випрямлених англійців і чорних негрів, а навіть жовтих китайців. Не кажемо вже про те, що чимало тут жидків. Переважають поміж ними галицькі, що говорять по польськи. В газетних бюрах і кіосках можна купити пресу цілого світа, за виймком... української.

Цікавий, з історичного огляду, Хеб. Тут стоїть стара палата Фридриха Барборосси. Змуршавілі останки мурів, покриті диким виноградом, самочинно завертають думку в глибоку старину. Тут близько стоїть старий історичний магістрат, в якому згинув великий полководець Валенштайн. Бурмістр міста, німець, дозволив нам оглянути міський музей історичних памяток із чаїв Валенштайна.

Ельбоген цікаве місто. Засноване 870 р. князем Вобургом баварським. В місті через річку Огжу перепроваджено одинокий ще в Чехословаччині ланцюховий міст; його тоді якраз направляли. Нам оповідали, що коли цей міст здіймали з ланцюхів — ціле місто, зібране довкола моста, плакало.

ЗАРОБЛЯЄМО ГОРЛОМ

У Хебі в одному ресторані близько залізничного двірця познайомились ми з одним москалем. Він почув, як ми говорили по українськи, приступив до нас і зо словами — “О, земляки!” — представився нам як бувший імпресарій російського хору донських козаків. Зараз же попросив нас до своєго столу. почали. Коли ж імпресарій чув, що в нас не згірші голоси, сказав:

При пиві ставало веселіше. Вже й співати

— Ребята, ви заспіваете мені до фільми.
Дам сто чеських корон!

Ми мали співати в одному кіні до якоїсь
російської фільми.

Врадувані, що зможемо заробити й горлом, ми негайно згодилися. Фільма йшла чергового дня у містечку Кеніксберг, десять кілометрів від Хебу.

Ми поїхали туди. Ранком зробили пробу й уже ввечорі приспівували до фільми. По останньому сеансі казав нам наш москаль прийти чергового дня до готелю, де він ночував, по гроші. Коли ж ми другого дня прийшли у готель, за фальшивим імпресарієм уже й слід застиг. Хитрий москаль обманув нас.

Всежтаки це вийшло нам на користь, бо другим разом були ми вже обережніші, а дальше в якому лише містечку стрінули ми кіно чи каварню пробували заробляти співом. Ми пропонували власникам свої продукції й очевидно діставали за це гроші. При цій нагоді роздавали по кінах і каварнях листівки з етнографічною картою України, яких чимало набили собі в друкарні у Пільзені.

І знову прийшли ми до Праги. Вона повна історичних памяток: історичні Градчани, старий музей на Вацлавському бульварі, Прашка брама, міст Карла й ін.

НА ШЛЯХУ ПІЛЬЗЕН—ПРАГА

Дорогою з Пільзен через Хеб до Праги бачили ми, як населення зичливо відносилося до нас. Коли люди почули, що ми українці, зараз же просили нас до себе. Правда, вони, мали нагоду чути уже про українців. Перші пробліски занесла туди наша армія. Показала чеським очам й душам, що ми за народ, що за раса. Найприхильніше відносилися до нас жінки.

Перед нами гостинно відчинялися двері домів, дверцята люксусових авт. Автами відвозили нас куди лише ми забажали. Всі піклувалися нами в заміну за приємність, яку ми їм спроявили нашим товариством.

В мене була памяткова синя книга з жовтим хребтом, в яку я збирав печатки магістратів тих міст, у яких ми пробували, та побажання й підписи прихильних нам осіб. Вона наповнялася печатками й побажаннями, а ілюстрована принагідними світлинами та наліпками, виглядала як музей. Та не довелося мені привезти її до дому.

ЗНОВУ В ПРАЗІ

У Празі замешкали ми в давнього козака третього гайдамацького полка Криськова. Це була оригінальна людина. Сам він римо-

католик, але завзятий український патріот. Хоч робітник, мусів купити три й чотири газети вдень, щоби дізнатися, чи не заноситься на війну. Мрія про війну вдержувала його при житті. Тужив за рідним краєм й нервувався. Знав, що зможе вернути туди тільки в характері, в якому мусів його покинути.

У Празі відвідали ми наші культурно-наукові установи — український Університет, Інститут громадознавства, Педагогічний Інститут, товариства та видатніших людей: м. і. письменника Олеся, генерала Ом. Павленка та Петрова, Макаренка, полковника-професора Лорченка, що в чеській мові досі видає журнал “Україна” й багато інших.

У Празі пристав до нас ще один охочий до мандрів. Називався Бубко. У трійку залишили ми Прагу й прийшли до Подебрадів, де оглянули Українську Господарську Академію, її цінну бібліотеку, лябораторії і кабінети, що містяться у замку чеського короля — Юрія з Подебрад.

Звідти через місто Колін дібрались ми до моравського Брна.

ПОКИДАЮ ТОВАРИШІВ МАНДРІВКИ

У Брні мої два товариші забунтували. Богдан та знесилений цілоденними маршами й зневірений Бубко виступили однозгідно про-

ти мене. Пішло за пиво, що я його не дозволяв їм пити; вони ним часто зловживали й бешкетували. Це поперше не лицювало, а подруге треба було щадити сил на дальші труди й подорожні невигоди. Тому, що я розпоряджав "кассою" і відмовився їм давати на пиво, вони упланували на мене атентат: рішили мене убезвладнити й відібрати гроші. Та випадок допоміг мені й я довідався про все раніш, поки вони виконали свій план. Я поставив справу рубром. Виповів їм своє товариство на дальнє, розчислився з грішми, за свою пайку купив колесо і в товаристві одного брненського студента пустився в дальню дорогу.

В Брні я зустрівся з якимсь мандрівником К., що подавав себе за українця. Та по правді вислав його туди польський спортивний клюб "Станіславовія" — для пропаганди справ польського спорту. Про його післаництво довідалась українська колонія у Брні. Його запросили до домівки й зажадали вияснення. Він мнявся й хотів заперечувати. Але густо начіплений на його грудях відзнаки всіх польських спортивних товариств потверджували закид. Серед гумору обілляли його чорнилом та прогнали з Брна. Чому він приклався українцем — невідомо.

. З Брна їхали ми на південний схід через Австриліць, вславлений історичною битвою Наполеона з російськими та австрійськими військами. На високому горбі оглянули ми великий камінний памятник, що виднів на ціліу околицю. Його поставили в честь поляглих французів, австрійців та москалів.

У ФАБРИКАХ КОРОЛЯ ЧЕРЕВИК БАТІ

З Австриліц завернули ми на південь в сторону Зліну, осідку короля черевик Баті. У Зліні познайомився ми з лікарем д-ром Іващенком, родом з Полтави й при його допомозі оглянули славні на весь світ фабрики обуви Баті.

Злін був для нас правдивою несподіванкою. Ми сподівалися застати щонайбільше гарно влаштовану фабрику, а застали ціле місто, побудоване з правдивим американським розмахом, з тільки собі питомим внутрішнім устроєм та порядками.

Злін має сьогодні 30,000 мешканців. У Баті працює 18,000 робітників. Фабричні будинки побудовані в найновішому, конструктивістичному стилі.

Там стоїть прекрасний готель, з 500 кімнатами. Побіля нього велике кіно, обчислене на 3000 осіб. Щодо величини є воно третім зряду в Європі.

Усе має тут гігантичний розмах та розміри,

Всі робітні уладжені при допомозі електричної енергії. Старі, великанські комини стоять безчинно. Раціоналізація праці переведена тут до подробиць.

На рухомій ленті порушуються поодинокі складові частини черевик, що мандрує з рук до рук — при чому кожний робітник на найновіших машинах заощаджує час і працю, виконує точно означену роботу, починаючи від зішивання горішніх частин черевика через наложення на копито, пришиття підошви аж до остаточного викінчення й впакування черевика до коробки; ці коробки складають до скрині і на автоматично-порушаних журавлях відіздуть до залізничних вагонів чи літаків. Усе тут робить машина. Людина тільки її обслугує й контролює.

Засада Баті це мотто, вписане на його фабриці:

“Людям — думати
Машині — тяжка праця!”

УСТРІЙ ФАБРИК БАТИ

Цікавий внутрішній устрій фабрики. Кожний відділ це відрубна установа, що веде власне книговодство. Через те амбіцією кожного відділу є виказати якнайбільше приходу.

Тут немає поділу на робітників та урядовців. Усі працівники. Усі мають забезпечену платню 250 кч. тижнево, всі разом діляться зисками й відповідають за втрати.

Прибутки з уділів складають усім примусово на щадничі книжечки, що робить кожного робітника кандидатом на рентіера.

Працівники мешкають у спеціально для них побудованих домиках, що теж належать до фабрики Баті.

Жонаті харчуються вдома. Для нежона-тих побудована велика харчівня, де за 50 гр. можна дістати порядний обід.

Крім цього при заводах є вибудований торгівельний дім, у якому все можна дістати, від харчу, одягу — до машини, ровера й авто включено.

Батя має в Чехословаччині 1,600 своїх складів обуви, а 3,000 в цілому світі. Денно продукує він 160,000 пар черевиків.

ШКІЛЬНИЦТВО БАТИ

Справжньою несподіванкою було для нас шкільництво в місті Баті.

Ці школи, прекрасно уладжені, є останнім вивавом техніки й новітньої педагогіки. Тут зірвали з усяким шаблоном й перестарілими наукними методами. Дитину вчиться тут

тільки того, що їй пригодиться в житті. Завданням школи є видобути з людини максімум праці творчих здібностей. Виховати людину до праці — це девіза Батєвих шкіл. На шкільних стінах прочитували ми написи, більш-менш такого змісту:

- Усе, чого люди вчаться, мусить мати ціль, мусить до чогось служити!
- Учені мусять зійти з небесних облаків між людей!
- Кожний учень мусить знати, чому він учається!
- Малий чоловік — мала праця!
- Великий чоловік — велика праця!

ЧЕРЕЗ СЛОВАЧЧИНУ

Сердечно пращані д-ром Іващенком і його дружиною, чешкою, поїхали ми даліше. Наша дорога вела через Словаччину до Братислави.

Словаки народ добрячий і гостинний. Та під культурним оглядом стоять позаду наших подільських селян. Вони зморені працею на рілі й по виноградниках.

Живо цікавилися вони в той час Сovітами. Випитували нас про тамошні обставини, життя й режім.

В УКРАЇНСЬКИХ БАРАКАХ В БРАТИСЛЯВІ

У Братиславі гостювали ми в українських

бараках, що проіснували до нього часу від 1920 р. У великий деревляній буді живуть злиденними буднями наші емігранти. Завдяки дружині управителя бараків, пані Кузницевої, дістали ми вигідне приміщення в бара-ках.

Українська колонія передала нам 15 дола-рів на дорогу. Не було в тому нічого над-звичайного, бо всі українці, яких ми лише відвідали, допомагали нам, чим могли.

У ЧЕСЬКІЙ ТЮРМІ

В Братиславі стрінулись ми знову з ман-дрівником К. Тут він пімстився на мені за невдачу в Брні, думаючи, що це я був її при-чиною. Він подав у поліцію донос, що я не маю візи. Коли мене арештували на вулиці, він виріс передімною, мов зпід землі й з ехид-ною усмішкою на устах поздоровив:

— Моє поважання!

Та штука майому ворогові не вдалася. Завдяки інтервенції тамошнього адвоката-у-крайнця, д-ра Малика, мене негайно випусти-ли й перепросили.

Але кара за візу мене не минула. На че-сько-австрійському кордоні, коли я з новим

моїм другом преспокійно покидаю Чехословаччину, нас обох відставили до Братислави до суду де того таки дня засудили на кару 20 кч. або 24 годин вязниці. Ми вибрали друге й не жаліли. Ми мали нагоду побачити чеську тюрму. Багато різнилась вона від наших вязниць. Там було врізцево чисто, охайно, тепло, а харч навіть смачний: яринова зупа, та білий хліб...

В австрійських Альпах

Ми залишили Чехословаччину. Дала вона нам багато нових вражень та пригод, не поскутила ж практичного знання.

Чеську землю пращали ми подібно, як і вітались з нею, дарма, що обходили ці привітання далекими кругами. Привітав нас прикордонний комісаріят в Теплицях, прошав у Братиславі.

Тепер їхали ми тією самою елегантною шосою з Братислави крізь передмістя Петржалку до австрійського кордону. Та вже не колесами, а у вязничній каретці. Біля прикордонної станиці випустили нас з буди, байдужно попрощаючи та радили до Чехословаччини не вертати.

Австрійці поставились до нас привітно. Тільки митний уряд не хотів нам дозволити перевезти до Австрії наших коліс без митної кавції або запоруки австрійського громадяна на те, що ми роверів у Австрії не продамо, а в означеному речинці їх вивеземо.

Тому, що ми не мали ані одного, ані другого, залишили ровери в митному уряді, а самі поїхали електричною залізницею до Відня.

У СТОЛИЦІ ВАЛЬСА

Уже пізним смерком візджали ми до австрійської столиці. Багацтвом світла, повінню різниколірних реклами, дротяними мереежами трамвайних ліній, зарисами монументальних будинків впивав Віденський перші наші враження. З усіх закутин усміхалася ڈбайліва привітність; вона потверджувала захоплення усіх, що гостювали колинебудь у Відні, в старих, добрих часах габсбурської династії.

Всі йшли нам назустріч: кондуктори трамваїв, полісмени і ввічливі прохожі, коли вказували дорогу до домівки студентського товариства "Січ". Увічливість деколи перевірала мірку, особливо, коли деякі прохожі завертали по кількасот кроків, щоб лише добре нас напутити.

Цього вечора в домівці "Січі" познайомились ми з інж. Романом Крохмалюком, головою товариства, якому за весь час побуту у Відні завдячували щораз то нові знайомства, зустрічі, прогулки в околиці й нарешті те, що оглянули майже всі особливості Відня.

Чергового дня по приїзді ми поладнали справу з колесами. Мій дядько, що мешкав

у Відні, дав митному уряді бажану запоруку й колеса впустили до Австрії.

Продовж цілого тижня оглянули ми особливості Шоттенрінгу: Бургоперу, парламент, ратуш, університет, цісарську палату, музеї. Палата австрійських цісарів — колись повна блеску та виставна — сьогодні опустіла з вільним вступом для кожного цікавого. Славний на весь світ віденський Працер і цісарський Шенбрун з казочним Глоріяnum та звіринцем, похнюпились у тузі за “старими добрими часами”. У безгамірній вулиці, втиснута поміж чиншові камениці туляться греко-католицька церква св. Варвари. Монументальна готицька вежа св. Степана та чарівна Вотівкірхе додають містові особливого чару, навівають спогади.

Прогулка на Калленберг та Леопольдсберг, історичних горбів біля Відня (пішки, бо влада республіки припинила залізничку, що за часів монархії виїздила на верх Калленбергу), відкрила нам панораму цілого Відня з довколичними селами та містечками. Посеред джунглі квартиралів камениць повагом плив старий Дунай.

ЗНАЙОМСТВО З ІТАЛІЙЦЯМИ

У дальшій мандрівці по Відні відвідали ми українську, а даліше італійську колонію.

Завдяки інж. Крохмалюкові, утримували вони звязки з тамошнім українським студентством і були добре поінформовані про українські справи. Близче пізнав я трьох молодих італійців. Були це Альмеріго Зайц, Італо Жентельмо та Оттомаро Гайнінгер.

З ними приглянулись ми близче житті італійської колонії у Відні, що гуртувалася при Мінеріттенкірхе. У забудуваннях цієї церкви містилася початкова школа для дітей, садок для найменших та товариство Данте Алегієрі. Виїзди з Відня, прощаючи ми цих трьох італійців в італійські винярні "Трентіні" при гірковому кіянті. Я сказав кілька слів та висловив бажання найближчої зустрічі в кращих умовах нашого національного життя.

НА СВЯТИ У ЧЕСТЬ ГЕН. КРАВСА

Разом із еміграцією Відня відсвяткували ми шістдесят роковини уродин генерала УГА Антона Кравса. Підйом на цьому святі був великий. Коли я складав генералові побажання від краю, він, зворушений до сліз, подякував і передав мною привіт Галичині.

На святі познайомився я з майором Клюном, душою всієї нашої австрійської еміграції. Під його проводом гуртують український елемент в Австрії, видирають з обіймів аси-

міляції та денаціоналізації менше свідомих та байдужих, уладжують курси української мови, історії та різні імпрези для своїх та чужинців. Там же завів знайомство з летуном українцем Романом Стешином, якого під цю порууважали за найкращого австрійського летуна.

На святі зібрав я у свою памяткову книгу підписи усіх учасників свята.

По двох тижнях побуту у Відні подумали ми нарешті про дальшу дорогу. Трієстерштрассе виїхали в напрямі Бадену.

В Бадені, купелевій місцевості під Віднем, заїхали ми до вдови по сотнику Омелянові Левицькому, що то поляг у карпатських боях під Кірлібабою.

Пані Левицька, тепер по другому чоловікові Ляккіні, не могла надивуватися нашому відважному крокові без грошей вибратись у такі далекі мандри.

Хоч як здержуvalа вона нас, але нам було спішно. Початок грудня заповідав близький сніг. Над спиною висіла зима.

Цього дня поїхали ми дальше. Через Вінер Нойштадт і Гльогніц, що лежуть у стіп гори Семерінгу, на якому розложилася кліматична станиця тієї самої назви — ми опинилися в глибоких Альпах.

Щоб дістатися на шпиль гори і до кліма-

тичної станиці, треба було пройти десять кілометрів стрімкою, альпейською серпентиною. Нам було це тим тяжче, бо мусіли за собою тягти сімнадцять кілеві ровери й набиті наплечники.

БЛУКАЄМО В АЛЬПЕЙСЬКИХ ДЕБРАХ

Добігало полуднє. Сонце озолочувало ча-ри альпейської природи. Гострий вітер дув холодом з далеких дебрів.

Щоб не йти аж десять кілометрів головною серпентиною на шпиль, ми скрутили на стрімку стежу, що вела крізь ліс. Стежками навскіс можна було дістатися скорші на шпиль гори.

Ми опинилися в лісі. Віття дерев, вкрите снігом, струшувало свій срібний тягар за кожним подувом вітру. Ми йшли і все глибше занурювались у зелене море смерекового лісу.

Чим дальше, тим стежечка вузчала, а згодом і зовсім загубилася.

Завертати ми не хотіли. Рішили добитись на шпиль Семерінгу навмання. Зрештою у лісі було так добре, що не хотілося з нього виходити.

Ми йшли поволі. За собою тягнули тяжкі колеса. Чим вище підходили, ставало холодніше і глибший сніг спинював нас у поході.

Гора ставала стрімка, колеса треба було брати на плечі й пядь за пяддю посуватись вперед. Мокра сорочка липла до тіла, з чола стікав піт. А довкола шумів ліс, шелевіли кущі, синів сніг.

Ми вже почали жалувати — чому не йшли серпентиною. Та було пізно. Ліс шепотом пригадував, що слід спішитися, щоб не застав нас сумерк і ніч у ньому.

Дерева окутувались прозорою темрявою.

Темніло. Почав пролітати сніг. І якийсь дивний страх почав бігати по спині. Ставало ніяково, моторошно.

Ми перейшли малу лісну прогалину.

Падав уже густий сніг. Хвилину ми посувалися рівною полониною. Нараз... рвануло мною в долину й я разом із колесом полетів у низ. Коли я стяմився, почув, що нервозно держуся колесса й сунуся по снігу у безвісті зрадливої темряви, обдряпуючись об тут і там розкинутий приземний молодняк. Вогкий сніг збивався за мною в кучугури, здоганяв і потручував.

Нараз шарпнуло мною. Колесо перекрутілося навскіс. Я повис у воздухі. Кожної хвилини міг полетіти дальше, якщо запора, об яку зачепило колесо, пустила б. За хвилину почув я над собою шум і грюкіт. Грю-

кіт зближався. Летом майнув повз мене Юлько й десь в долині понижче мене гепнув.

— Юльку-у-у, ти живи-ий? — ніс гомін мої слова.

— Злізай, нічого не сталося — почув я у відповідь.

Добре було говорити, злізай, коли кожний рух грозив мені далішою подорожжю в безвісти.

Та злісти я таки мусів. Осторожно чіпаючись молодих, закритих снігом смерічок — я підсунувся до колеса. Воно ледве держалося тонкого соснового пня.

Я витягнув з кишені жмут мотуззя, зробив два посторонки, тонкі, але сильні, привязав до колеса й спустив його в долину, поки старчив посторонок. Згодом причепив мотуз до смереки, що росла біля пня, і сам, шукуючи помічних запор, спустився до місця, де висіло на мотузі колесо. Там привязував другий мотузок, відвязував перший і знову спускав колесо нижче. Такими етапами я дістався до Юлька.

Він порався уже коло хворосту і приготувляв ватру. Ми роздули вогонь і біля нього переждали ніч до ранку.

Другого дня натужним маршом добилися ми знову до серпентини. Перевтомлені втра-

тою ночі та потовчені на цілому тілі, йшли ми уже дорогою, яку для “приспішення ходи” поминули.

Та скоро ми забували про втому на вид чудових альпейських пейзажів. Перед очима пересувалися нижчі горби, вкриті перетканими сніжним пухом шпильковими деревами, високі нагі стовбури, оковані ледом, виблискували семибарвною веселкою. Стрімкі обриви скель над гостинцем і пропасні яри та провалля по другому боці дороги. Нижче над камінистим проваллям перебігали віядукти залізничного шляху, видніли чорні челюсті тунелів.

На самому шпилю Семерінгу розложились люксусові готелі, пасіони — один кращий від другого.

Це був Семерінг. Гора з кліматичною станицею. Казочний твір природи і німецької техніки.

Так, як до гори дерлися ми в поті чола з пригодами — у низ другою стороною Семерінгу летом гнали на колесах у долину ріки Мури. Нею поїхали ми до столиці Стирії, Грацу.

У ГРАЦІ

У Граці гостювали в студентському товаристві “Січ”.

Грац — давніше словянський Градец — місто спокійне, відмежоване від півночі, заходу й півдня високими горами мов захист, створений на відпочинок чи студії.

Його прикрашує замкова гора Шльосберг, колишня твердиня, одинока в Європі, що стала чоло наполеонським військам 1809 року і не піддалася їм. На замкову гору виїздить альпейська зубчасто-линвова залізничка (60 степ. стрімка). На горі стоїть турецька криниця, глибока на 100 метрів, викопана 1554 р. після облоги Грацу турками, під час якої оборонці умірали, виснажені спрагою. Там стоїть теж у постаті льва памятник в честь майора Гакгера, що з сімсот людьми оборонив гору перед наполеонським наступом 1809 року.

Цікава особливість Грацу, це його ратуш із величавим флеском “Грац у 1635 році”, у входовій клітці, старий університет з 1585 р., в якому викладав ще славний астроном Кеплер та міська в готицькому стилі катедра з 1456 року із замітною проповідницею з рельєфами зо слонової кости.

Грац — це столичне місто Стирії. Мешканці Стирії носять свої екзотичні одяги. Особливо мужчини. У них повижче колін вузькі штанцята, зелені або жовті, вшиті зо шкіри або міцного оксаміту, з кістяними гудзич-

ками по боках ногавиць. Чимбільше штани заялозені, їх власники більш шанують. Особливо пошаною тішиться такий мужчина між жінками, бо його штани знищились у відважних та повних трудів мандрів по Альпах. Крім штанцят вдягають ще сірі спортивні блюзи з темно-зеленими нашивками, малій зелений, або сірий капелюх з пірам альпейської пташні, або шерстю альпейської козиці. Невідклично кожний має при собі заковану дубову палицу з різьбленими орнаментами або понабиваними образками альпейських крайовидів та звірні.

У Граці я зустрів свого першого співмандрівника Богдана. Приїхав сюди з Брана на Моравах на студії. Нарікав, що відійшов від мене і розбив першу нашу трампінгову дружбу.

Довкола вже порошив сніг. Ми були легко вдягнені й дошкулювали нам холод. Щоб бути поблизчі півдня і підсонням захистились перед холодом, ми скоро покинули Грац. За допомогою Товариства "Січ" і моого приятеля Степана Долинського, завзятого мандрівника, дістали ми від австрійського туристичного товариства "Турін-клуб" триптики — пропуски, які дозволяли нам без перешкод перевезти наші колеса через кордон Югославії та Італії. Наша дорога вела через Юго-

славію до Італії. Шлях через Альпи крізь Клянгенфурт був забитий снігами й небезпечний. Осталася тільки дорога через Югославію, що ми її вибрали.

До Югославії провожав нас Степан Долинський, знайомий уже з Югославією, бо минулого літа мандрував по ній колесом два місяці.

У трійку їхали ми гостинцем. Непомітно минули сірі бараки історичного Талергофу й пізним вечором добилися до кордону.

Між словінцями в Югославії

ПЕРШІ КРОКИ В ЮГОСЛАВІЇ

Неохайність у кімнатах прикордонної станиці, віщувала, що віздимо в країну з нижчою культурою.

Дороги, що їх ми в першу чергу побачили, були повні вибоїв, та цілими кілометрами серединою устелені гострим камінням. Дороговкази були помазані, а кілометри нечітко позначені.

Тому, що мій приятель Д. не міг перепропадити через кордон свого колеса і мусів його залишити в митному уряді, мандрівку по Югославії почали ми пішком.

У трійку йшли ми до близького села Юрієво, де у власному хуторі мав жити українець, учитель Камінський.

По дорозі до цього села, зайшли ми до югословянської коршми — “гостільні”, щоб попробувати вина.

У гостільні було глітно і грала сільська музика.

Тут побачили ми перший раз словінців, один з народів полудневих словян, що живе на вузькому шматі землі здовж східного австрійського кордону. Вони були привітні та гостинні, як наші селяни. Ми були в гостільні перший раз, ніхто нас не знав. Та це не перешкодило словінцям підійти до нас, чистувати вином і просити танцювати з їхніми дівчатами. Легко було з ними порозумітися, бо майже кожний зо старших добре говорив німецькою мовою.

У цій коршмі були ми до півночі. Коли люди почали розходитися, пішли й ми. У глуху ніч помандрували ми до села Юрієво.

Йшлося тяжко. Цілий день були ми на ногах. Подібно заповідалася ціла ніч. В ряди-годи ми відпочивали у кукурудзяних стіжках між снопами. Вони лежали чорними кучугурами скрізь по полі при гостинці. Та холод не давав довго відпочивати. Зганяли й тверді кукурудзяні стебла. Давили і відались у тіло.

Ми йшли даліше. Ногами місли осіннє болото, змішане з вогким снігом. Чорне небо час до часу сипало рідким дощем всуміж зо снігом.

В ГОСТЯХ У МОСКВОФІЛА

Ранком біля сьомої зайдли ми у двір учителя Камінського. Цілий двір був одягнутий винною лозою. Зпоміж зчорнілого від морозу листя проглядали великі грозна **ви нограду**. Ми рвали ці змерзлі грозна, їли їх, хоч вони були без смаку. Нічого не було в цьому дивного. Ми ж не бачили так багато цих овочів на пні.

Учителя Камінського дома не застали. Потіхав до близького міста Марібору зо справами. Шойно вечором мав вернутись.

Іого хазяйка — селянка з Галичини — приняла нас на порозі й ніяк не хотіла впустити до хати.

Зморені та просякнуті холодом, ледве випросили в неї два коци і в стодолі, вріті глибоко в сіно, поснули.

Проснулися пополудні. Але вчителя ще не було. Хазяйка поволі освоювалася з нами. Спершу пустила нас до кухні, а по довшій гутірці запросила до їdalyni. Їdalynia була заразом спальнєю, з дуже скромною обстановкою. У ній стояло ліжко, стіл та декілька стільців, стіни без ніяких прикрас.

Теж поданий обід був скромний. Ми їли кулешу та попивали яблочним “мостом”.

Не знаю, чому цей учитель жив так скромно. На такому великому хазяйстві з власними винницями, його життя було рішуче за скромне.

Вечером приїхав учитель. Приняв нас увічливо. В гутірці висловився, що він москвофіл і то твердий. Він постійно впевняв, що закон природи робить Сарматську низину одноцілою територією, на якій мусить жити один народ і існувати одна держава. Важко було оспорювати його погляди — ми ж були його гістьми.

Щоби бути тежувічливими, ми більше тієї справи не торкали. Звели гутірку на що інше. Він розказував нам про свої мандри по Італії та Африці. Радив, вичислював дешеві готелі та ресторани. У всьому хотів нам помогти.

У нього була дочка. Називалась Аспазія й мала дев'ять років. Це була цікава дитина. Говорила різними мовами: класичною латинською, новітньою грецькою, англійською, французькою, німецькою та сербською. Нічого собі гуторила з нами по українськи. Так прекрасно вичислювала римських ціsarів, дати, звязані з їх пануванням, та міста поодиноких держав, що сам їх я не знав. Це було чудо, не дитина. Вміла й цими мовами послугуватись у письмі. Батько, її виховник та

вчитель радів нашим захопленням — говорив з нею на різних мовах, вона писала, відповідала. Чванився своєю мудрою донею.

У нашу книгу по старогрецьки вписала вона грецьку золоту думку і підписалася: “Аспазія, але не Перікleva”.

Пізно вночі пішли ми спати. Спали в стайні, бо в хаті не було більше ліжок. Учитель вибачався за це, але ми вспокоїли його: Де будь це була наша звичайна постіль. У стайні стояла приладжена постіль із сіна і було тепло. Вдягнуті полягали ми й пакрилися бараницею.

Довкола нас стояли корови, ялівки. Преспокійно жували, ляскали хвостами та тупали ногами.

У ДАЛЬШУ ДОРОГУ

Ми пробудились біля полудня і зараз таки вибралисъ у дальшу дорогу.

Йшли до смерку. Пізним вечером найшли нічліг у селян-словінців. Вони нас гостинно приняли, як усюди, розпитували, звідкіля ми та куди мандруємо. Угостили вечерою: картопляною зупою та кулешею. Ці страви іли вони разом. Брали ложку кулеші, замочували в зупу й так їли.

Таку вечерю їв я перший раз і признаю, що не була вона кепська, дарма, що зразу

видалась нам дивна. По вечері пили ми "мост" — сік з яблук чи гушок, що його уживають в Югославії замісць води. Словінці п'ють воду рідко. Дебудь ми вступали напитися води, всюди виносили солодкий яблочний мост.

Перші наші опікуни-селяни відступили нам свої ліжка і постіль. Гірко жаліли ми цього пізніше. Нас так обсіли насікомі, що мандрували з нами аж до Італії. Щойно в Італії ми їх позбулися.

Коли сонце сміялось уже на небі, ми вийшли з обійстя і на першому роздоріжжі попращали приятеля Д. Він вертав до Грацу, а ми йшли дальше на півднє через Марібор, Цел'є і Любляну.

Цілу дорогу провожала нас сніжна зима з малими проблесками коротких днів соняшного бабиного літа. Глибока осінь лежала на дalmатійських горbach, чомусь іще не вкритих снігом. Вони сіріли споловідою плахтою пасовиськ, лук та виноградників.

Про нічліг в Югославії ми не журилися. Гостинні словінці ніколи його не відказували. (Здалеку лише ми держалися їх постелі. Просяли завжди постелити нам на долівці солому). Ніколи не були б вони залишили когось без нічлігу надворі, а ще більше без ве-

чері чи снідання. Ще й на дорогу давали яблука, грушки, що їх не було куди дівати.

Через Югославію їхали ми спішним темпом. Рвалися до Італії, під її сонце, де, здавалося, ніколи немає зими. В цьому поспіху здержували нас лише часті дефекти в колесах, що траплялися на запущених югославських дорогах. Нераз проклинали ми їх, коли руки костеніли при направах.

СПРАВЛЕННЯ

Дальше читайте в такому порядку: сторона 76, 77, 74, 75, 78 і далі вже по порядку.

якомусь жовтому сосі, м'ясо, хліб та збанок з білим вином. Біля кожного з нас лежали ложка, вилки, ніж та кухоль на вино.

Ганс з полумиском макаронів в руках притупував. Ми набрали макаронів у тарілки та почали з ними возитися. Та воно якось не йшло. Макаронів вилками не вдавалося набрати, бо були довгі та слизькі. Не помогав ніж. Кляті, все сковзувалися на тарілку.

Гансові здається жалко стало нас і він показав нам, як треба обходитися з макаронами. Він узяв в одну руку вилки, в другу ложку й підбираючи макарони вгору, накручував їх у заглубині ложки на вилки доти, поки не скінчилася їх довжина. Тоді щойно брав у рот та закусував хлібом. (Хліб в Італії лише пшеничний).

НЕЩАСЛИВІ ПРИГОДИ

Другого дня поїхали ми колесами поглянути на місто. Іхали втрійку. Юлько передом, за ним Ганс, я на кінці. Серпантиную зїздили ми з Серволі в місто. Нараз почув я навперед себе за закрутом серпантини страшний гук. Немов би хто стрілив. Коли вийшов зпоза закруті побачив, на диво, Юлька з колесом на камінній огорожі, що забезпечувала гостинець від сторони стрімкого яру. Він і-

хав хвилину по огорожі і з лоскотом повалився на асфальт.

Видно було, що йому нічого не сталося, бо негайно встав і розлядаючись довкола затулював свої пошматовані штани.

В одній хвилині ми були при ньому. Він розказав, що так був розігнав колесо, що не міг уже його зупинити, коли несподівано на-вперед себе побачив прикрий закрут гостинця. Тому цілою силою увігнався в огорожу.

Наслідком цього всього була роздерта цівка у передньому колесі. Ми взялись зараз за роботу. Поки Юлько зішив собі штани, ми з Гансом справили колесо.

Обережніше поїхали дальше. Та лише минули два великі тунелі, що лучатъ передмістя з містом, коли на Юлька наїхав трамвай та знищив заднє коло в ровера.

Нас переслідувало нещастя. Цієї направи ми вже не могли самі зробити. Це мусів зробити слюсар, якого ми не мали чим заплатити. Ганс рішився позичити нам на це гроші.

Ми затягнули колесо до майстерні, а самі вибралися пішки над море.

У Тріесті я побачив перший раз море. Воно зробило на мене величезне враження.

Брудно зелена вода розбивалася об підмуроване узберіжжя пристані.

Через соняшну Італію

Холодна осінь вітала нас на італійській землі. Снігу ніде не було. Довкола сіріли споловілі поля.

Італійські гріничники в чорних одностроях, загорнені в плащі, здивовано дивилися на нас, вдягнених тільки в короткі гумові куртки. Вони засмалені жаром південного сонця, коцюрилися та вистукували закаблуками. Їм було холодно, а для нас починалося тепло, сонце, Італія...

Перші кроки на італійській землі впровадили нас у бравурний підйом. Наші терпніня скінчилися. Ми побачили асфальт. Дороги тут утримані були зразково. Усі асфальтовані з точно означеними кілометрами на камінних стовпах при краях гостинця. На роздоріжжях були точно значені напрямки з поданою скількістю кілометрів до найближчої оселі, остороги, заборони, реклями. Лише телеграфні стовпи — суковаті та карлюковаті

на тлі цієї геометрії робили погане враження. Села при шляху подібні до югославянських. (Цей шмат землі прилучили до Італії щойно по світовій війні). Різнились вони хіба тим, що було більше нових муріваних домів, більше гостинниць “тракторія” та італійських вивісок. Села мали електричне освітлення.

ПРОБУЄМО МАКАРОНИ

Уже смеркалось, коли ми крутою серпантиновою зізділи в Тріест, що розложився в долині та поблизьких горbach над Адрійським заливом.

Місто горіло повінню світла. Мільйони світляних очей дивились на нас в гору.

У місті почали ми шукати вулицю, де мали зупинитися на кілька днів у товариша по університеті, моого приятеля Д. Ганса Моретті. По довших розшуках показалося, що Серволя це передмістя ген високо на горбі у східному кварталі міста.

Серпантиною догори добіралися ми до віллі знайомого через знайомого.

Ганс привітав нас радо. Уже знов, що ми приїдемо і на те приготовився.

Як скрізь, погостили нас вечерию.

На столі стояв полумисок з макаронами у

Довкола по воді, ген аж під обрій, розкинулися різnobарвні цятки малих рибацьких вітрильників.

Хоч в Тріесті світило сонце, але було холодно. Гуляли північні альпейські вітри — “бори”.

ДО СТОЛИЦІ ДОЖІВ

Цього ж дня під вечір, коли сонце клалось під грубе покривало води — ми виїхали з Тріесту в напрямі Венеції.

Ми їхали гостинцем, високо понад скелестим берегом. Внизу мерехтіло заходячим сонцем море.

Тихо майнули ми повз надморський замок Мірамаре, колись власність Габсбургів, а тепер весільний дарунок італійського короля парі молодих престолонаслідників.

Пізною ніччю застукали ми в обійстя якогось італійського селянина й просилися на нічліг. Ale він не хотів навіть про це й слухати. Кляв, мов навіжений. Коли ж ми таки не вступалися і просили взяти в застав колеса, він змяк і впустив нас в обійстя.

Спали у стайні, де стояли його мули та важка одноколісниця.

Ранком уже біля п'ятої зігнав він нас й казав їхати даліше. Було ще темно, коли ми почали міряти асфальт. Острій вітер дув у

лице. Ми трусились з холоду. Дорогою зустрічали на колесах цілі валки робітників, що їхали гамірно на свою шихту. У кожного з них був привязаний до керівниці колеса клунок з їжею.

Коли добре розвиднілось, ми купили собі за останні гроші, що залишились ще з позичених у Ганса — хліба. Їхали та їхали вперед. Наша ціль була Венеція.

РОЗМИНАЮСЯ З ТОВАРИШЕМ

В одному містечку, я зайшов до магістрату — “муніципію” взяти печатку до своєї по дорожньої книги. Коли вернувся, не застав’ уже Юлька, що мав на мене ждати. Я шукав його скрізь по місті, але не знайшов. Мусів їхати дальше сам. Дорогою розпитував за ним, та його ніхто не бачив.

Повз мене їхало багато вантажних авт. Вони мене минали й завжди залишали далеко позаду себе. Це мене дратувало.

Нагло мені прийшло на думку причепитися рукою до авта й з ним без натуги мязвів ніг їхати скоріше та вигідніше. Я спробував. Думка показалась доброю. Лише рука, що нею держався авта скоро мучилася. Вянула та терпла. Тоді придумав я щось кращого: привязав до довгого шнуря залізний гак, заткнув його в якусь шпару чи гак у авті і три-

маючи шнурок у руці при керівниці колеса, іхав вже зовсім без натуги руки.

Таким способом я приїхав швидко до Трєвізіо. Там узяв в “муніципі” печатку і пустився так само при помочі авт в напрямі до Венеції. 60 км. дороги ще ділило мене від цього міста.

Про Юлька вже не думав. Думки зосередились біля шлунка. Дошкулював голод. Уже було далеко після полудня, а я поза куском хліба на снідання нічого не їв. Уже й не ставало сил дальше їхати.

Італійці не були такі гостинні, як чехи та словінці. Коли де заходив напитись води, не виносили “мосту”, не розпитували, не гостили. Лише зпід лоба дивились на мене і зором від себе відганяли.

У ДОМІ ІТАЛІЙСЬКОГО СЕЛЯНИНА

У половині дороги до Венеції пукла в моєму колесі цівка, я затягнув колесо в обійстя при гостинці й біля криниці в калюжі шукав місця на цівці, де вона прорвалась. Кругом мене поставали діти й дивились. Я залішив дірку в цівці й коли вкладав її під верхній охоронну гуму — пильник, що ним я собі при цьому помагав, так нещасливо сковзнувся, що зранив мені руку. Діти закричали. Одні

відійшли. Я не зважав на усе і докінчував роботу. Згодом увійшов до хати і попросив шматини завинути рану.

Хазяїни сиділи кругом стола й обідали. Хазяйка побачивши кров, хутко вийшла зза стола, залила йодом рану та перевязала білою платиною.

Та застелений стіл і млясканнє тих, що їли, бунтували мій шлунок. Голод підносив страшний крик.

Я дивився жадібно на великий та лискучий кружок поленти — кулеші, що лежав на дощині на краю стола.

Мої очі вліплени в кружок поленти, здається зворушили хазяйку. Вона врізала ниткою шмат поленти з кружка, подала його мені, присунула сир та збанок з вином.

Я зів поленту та сир і повагом почав розглядатися по хаті. Під повалою висіло чимало ковбас, деякі прицвілі білим мохом. Це був запас мяса у кожному селянському домі. В стіні побачив я муровану заглубину, в якій жеврів огонь. На гаку звисав великий закопчений казан. У ньому щось варилося. Це була піч, що її можна стрінути скрізь по селянських італійських домах. У казанах мідних або цинкових варять усе, що треба: макарони, риж, поленту. Як тільки звариться

полента, її викладають на дощину. Вона держиться цільно купи й задержує форму казана, так, що можна її вигідно краяти на шматки.

Щоби ще задня бути у Венеції, подякував я хазяїнам за гостину і повний сил поїхав дальше.

ПРОБУЮ ДІСТАТИСЬ ДО ВЕНЕЦІЇ

Біля шостої години був у містечку Местре, що з нього щойно залізницею або кораблем міг дістатися до самої Венеції.

Залізничний квіток коштував тільки дев'яносто чентезімів. Дешево. Та що воно значило, коли у мене не було ані сотика.

Добрив би насипом пішки. Але й цього не міг. Переведений крізь морський пролив з континенту до венеційських лягун залізничний шлях біг вузьким насипом і що пятнадцять хвилин проходив насипом поїзд.

Але я мусів ще сьогодні дістатися до Венеції! Залишив колесо з наплечником у гаражі й пішов містом.

Нараз насунулася мені думка, чи не використати б листівок з картою України, що їх ще кілька залишилося в моїй торбі.

Я зайшов до якоїсь крамниці, здається, складу хліба. Ділово подав власникові карт-

ку й запропонував купити. Власник крамниці оглянув її, запитав, звідкіля я й дав мені за неї 50 чентезімів.

Половина грошей на залізницю уже була.

Я пробував далі. В другій крамниці не пощастило. Ім цього не треба — відпекувалися.

Це мене дещо збентежило. Я пройшов декілька вулиць, поки знову відважився зайтише до одної крамниці. Зайшов. Власничка крамниці дала мені за картку одну ліру.

Я пішов зараз на залізничний двірець, купив квіток і за кілька хвилин сидів уже в поїзді.

НА ВЕНЕЦЬКИХ ЛЯГУНАХ

За малий часок був на двірці С. Лючія у Венеції. Я вийшов із входової брами двірця й зупинився. Замісьць площи з автотаксами і візниками, я застав перед входом на двірець великий залив. На ньому ліс гондол та моторових лодок. На право й ліво повз залив бігли вузькі та каменисті доріжки. По них вештались прохожі. Ніде ані воза, ані колеса, ані авта.

Потручуючи прохожих, я розпитував і біг вузькими вуличками, мов коридорами, на почту. Минав стиснені одно біля одної, мов складані коробки сірників, ряди червоних

камениць, які сям і там прорізували канали. Задиханий, прибіг на почту. Але розчарований відходив від віконця "пост рестан". Гроші, що їх сподівався дістати від дядька, не прийшли. Було тільки декілька листів від знайомих.

Зрезигнований, я поволікся вуличками міста. Минав канали, що прорізували раз-ураз вулички, один за одним та високі містки, перекинуті над ними.

Мене не зворушували мистецькі будівлі, що їх стрічав по дорозі, не радував розсміянний гомін людей, що вибивали кроки на пішоходах. Байдужо блукав по лябірінті венецьких вуличок.

МАРЕВО ГОЛОДУ Й РЯТУНОК

Венеція не грала великоміським гулом. Не було чути ані пронизливого дзенькоту трамваїв, ані автovих сирен і накликувань візників. Зате в моїй голові йшла громова атака думок. Цар-голод заглядав мене ввічі.

Нараз я пригадав собі поручаючі листи, що їх дістав від італійських приятелів у Відні. Вони мали мені помогти у важкій потребі в Італії. У підручній торбі, яку носив через плече, я перекинув папери та декілька листів і знайшов залякований лист до т-ва на взір УМСА.

Я відшукав домівку студентів і перед предсідником її засував своє прикре положення. Покликувався на поручаючий лист з Відня та свою виказку Міжнародної Студентської Конференції С. І. Е., про яку подбав був у Празі й просив тимчасової помочі. Предсідник, молодий Бротто, зрозумів мене й дав листа до готелю “альберго де белля Венеція” (готель під гарною Венецією) з припорученням власникові, дати мені кімнату й харч на кошт організації студентів.

У готелі я ляг у ліжко. Та сон мене не брався. Чому Юлько відстав від мене? Чи ненароком, чи може з розмислом?

СТРІЧАЮСЯ З ЮЛЬКОМ

На другий день ранком я зайшов удруге на пошту. Але даремно.

І знову пішов вулицями міста. Коли йшов у напрямі двірця, хтось вдарив мене по спині. Я оглянувся. Це був Юлько.

Бідняга, у цьому містечку, де ми розминулися, не замітив, що я пішов до магістрату й поїхав собі дальше. Іншою дорогою, коротшою. Їхав довший час. Коли ж оглянувся, уже мене не побачив позаду себе. Завернув і шукав за мною. Але все було надаремне. Тому й попрямував до Венеції цією коротшою дорогою, бо там сподівався мене найти.

Ми зраділи собою, як діти. Я оповів йому всі свої пригоди за час його неприяви. Він оповідав свої. По сніданні в готелі ми полагодили у Бrottта нашу справу: Вислали телеграми до дядька і до знайомих Юлька, що в них Юлько мав зложені свої гроші.

Бrottto обіцяв нами опікуватися, поки не надійдуть гроші. Щоби ми не нудьгували, призначили нам провідника по місті, з яким оглянули Венецію й дали двадцять лір на дрібні видатки.

Ми вийшли на місто. На базарі накупили овочів: помаранчі, фіги, дактилі, що в Італії дуже дешеві (1 кг. коштує 1.50 лір. Ім жартували.

Ми вийшли на площа св. Марка. Монументальний храм св. Марка гордо дивився на нас. Десятки більших та менших бань блістіли сонячним золотом. Хмари святих голубів осідали та нагло наполохані підносились під небо. Побіля ступнів храму ласкаво цілою товпою злітали вони на якогось добрачу — певно чужинця —, що сипав їм зерно. Сідали йому на рамена, руки та капелюх.

На ліво від храму св. Марка, сперта ^{на} колюмнаді, стояла червона палата венеційських Дожів.

Ми йшли дальше. Вуличками понад брудні канали, якими плили тяжкі лодки, навантажені товарами, криті гондолі з пасажирами, або часом протне повітря бурмотінням бистра моторівка. Брудними каналами йшов вуличний гул. Та без сирен, дзвінків та ідких відгуків бруку.

Темно-зелена вода каналу Гранд змагалась сонішним сяйвом із лазуром неба. Сотки гондолъ колисалися на хвилях. Ген далеко стояли три сірі величні — воєнні панцирники.

* * *

БЕЗЖУРНІ ДНІ У ВЕНЕЦІЇ

Цілими днями зранку до вечора ходили ми по Венеції.

Під час таких мандрівок по місті пропонували нам свої услуги провідники — чічероні. Венеція кишіла від них. Вони, не питуючись нас, нахабно обяснювали та показували що-небудь при будьякій нагоді, а відтак домагались заплати. Ніяк не можна було їх по-збутися. Нахабство доводило до розпуки. Кілька разів падали ми їхніми жертвами, хоч як ми стереглися. Зчаста доводили до авантюр, коли ми не хотіли заплатити за непрощані обяснення. Грозили пястуками й криком скликали собі помічників.

Означеного дня стрінулись ми з нашим провідником, призначеним для нас тов. УМСА, студентом Данієльом Бруші. Він знов добрі німецьку мову і мав нам пояснити особливості Венеції.

В першу чергу ми оглянули торговельну академію, в якій Даніельо слухав лекцій. Кабінети, просторі викладові залі, музей академії та архів — були прекрасно вивінувані.

Через високий Понте Ріяльто, найкращий міст через один канал у Венеції, зайдши ми в Академію Мистецтва. У повені найрізномідніших полотен, від найменших до великанських розмірами оглядали ми оригінали Тіціана, Леонарда да Вінчі, Веронеза, Белліні, Робусті, Тінторетта та інших.

Пізним вечером, коли гул міста переносився у середмістя, а стихав у дальних дільницях, сям і там неслася звісна італійська пісня. Десь крізь відчинене вікно зітхала пісня якоїсь мрійної сеньоріни, або гондолієр, кермуючи гондолею, співав сантіментальні арії — може якій закоханій парі, що сиділи у критій кабіні на його гондолі...

У Венеції прожили ми десять днів, розсміяних безжурністю. Душа була пяна красою. Кожного дня вибиралися ми є Данієльом на оглядини міста і кожного дня хотілося його оглядати ще і ще.

Коли прийшли гроші, урвалася наша казочна мандрівка по місті на піскових лягунах. Ми розплатилися в готелі й залишили місто Дожів.

Про нього питав нас Даніельо:

— Правда, наша Венеція гарна? — з глибокою вірою, що ніхто не сміє інакше подумати. Навіть не ждав потвердження свого питання.

ЇДЕМО ДАЛЬШЕ

Забезпечені невеликою готівкою, їхали ми в напрямі до Падуї. Дороги скрізь обсаджені морвою, рижкові поля, фігові сади — це крайовид, що супроводжав нас до старої Падуї з середновічним університетом і катедрою св. Антонія. У Падуї ми не задержувалися. Минули її на колесах.

Через Верону та Брешію проїхали метом. Довше задержувались у Міляно (Медіолян), найбільшому торгівельному й фабричному, а заразом музичному осередку Італії.

В Міляно застала нас вістка про смерть брата Муссоліні. Чорні прaporи наказували жалобу. Цього дня відвідали ми паню Сологубову-Бокконі, українську колишню співачку, замужем за італійцем, фабрикантом одягів у Міляно. Вона жила у виставному меш-

канні, кругом вешталися лакеї, покоївки, услугували й подавали до столу.

Першу ніч у Міляно, провели ми в нічліжному домі. Подібно, як у Німеччині, сторожі гігієни оглядали наші сорочки та рішали питання, чи нас можна приняти на нічліг.

Усі нічліжники зібралися у великій ждаліні й немов чогось ждали. Нараз обслуга почала зносити до ждаліні великі коші булок з родзинками та шкляні боклаги з вином. Воно зовсім погано не виглядало, коли нас захотіли так угостити. В Німеччині цього не було. Дальше зявився якийсь грубий, вусатий мужчина й виголосив над усім тим і до нас палку промову. З неї я зрозумів лише "дуче Муссоліні", що дуже часто повторялося. Після промови усі плескали в долоні, а служба розносила булки й вино поміж нічліжників. Якийсь німець пояснював мені, що це дарунок Муссоліні для убогих на Різдво. Він бажав, щоб кожний в Італії відчув торжество різдвяних свят. Так, це діялось тільки одного дня. Другого уже нічого не давали.

Чергового дня ми зайшли до Группо Універзітарійо й віддали поручаючий лист з Відня. Нами заопікувався бувший студент віденського університету, тепер адвокатський аплікант — д-р Беллієрі.

Він написав нам знову поручаючого листа в Торіно (туди вибірались ми їхати з Міляно) такого змісту:

— Представляємо Вам двох студентів-українців, що мандрують по Італії. Просимо ними заопікуватися. Вони володіють німецькою мовою та всіма слов'янськими.

Цього ж вечора ми умовилися зайти на обід до д-ра Беллієрі, а по обіді оглянути особливості Міляно.

Умовленого дня ранком я зайшов до італійського туристичного клубу “Турін-клуб”, щоб там провірити важність наших триптиків на колеса. Їх важність кінчалася за кілька днів, а ми продовж цього короткого часу не могли залишити Італії. Предсідник клубу успокоїв мене. Казав, що триптик ще важній чотирнадцять днів по даті його важності. На прощання подарував мені відзнаку клубу за відбуту колесом далеку дорогу. Відзнака уявляла собою роверове коло з національним прапорчиком Італії по середині, на якому блистіли золоті букви T. C. I. (Touring Club Italiano). Це була для мене неабияка честь і радість. Коли зійшовся з Юльком, розказав йому з ентузіазмом цілу подію.

АВТОМ ПО МІСТІ

Оживлений рух та метушня по ресторанах, що її можна було заважити крізь велики шиби, пригадувала, що вже полуднє. Ми пішли до д-ра Беллієрі.

Його мати, срібноволосса жінка, приняла нас дуже ввічливо. Її мила говірливість (хоч ми її малощо розуміли) дихала на нас теплою гостинністю.

Після обіду ми майнули автом оглядати місто. Перша наша зупинка була біля залізничного двірця. Він розмашистий потугою, будований у комбінації двох різних стилів, клясичного та конструктивістичного, обличчям двох епох дивився та повагом слухав верескливий гул кругом себе, будований уже за влади Муссоліні й до цього часу був найбільшим двірцем в Європі.

Памятник поляглим у світовій війні на площі Перемоги темним бронзом різьбленої статуї кожному пригадував недавне минуле Італії. Побіля памятника захована в тіні стояла базиліка св. Амвrozія, будована поміж VII. а X. століттям. Чудовий мраморний коридор цієї базиліки будував відомий італійський будівничий ренесансу, Брамантс.

Дальше послідували: опера Ля Скаля і го-

тицька катедра побіля бульвару Віктора Емануїла.

Прогулку по Міляно ми закінчили у музею, де на стіні був намальований величезних розмірів образ, що зображав похід чорних сорочок на Рим. На чолі походу з відкритою головою йшов Муссоліні. За ним товпилася непроглядна юрба молодих облич з чорними та зеленими прапорами. Хто тільки переходив повз образ, мусів скинути капелюх. Міліціонер, що стояв біля образу, пригадував кожному, хто часом забувся виконати цей обовязок.

Ступнями ми зайшли в якусь кімнату, здається жданню. Д-р Беллієрі залишив нас хвилину й увійшов до другої кімнати. Незабаром вийшов і просив нас зайти за ним. Ми зайшли в кабінет голови. Він приняв нас на баченні. Молодий, енергійний з лиця, мужчина привітався з нами, виголосив до нас кілька незрозумілих для нас фраз і вписав у нашу мандрівну книгу побажання успіхів у мандрівці та скорої стрічі у кращих умови-нах нашого національного життя.

Після цього подарував мені срібну медалю видану з нагоди перелету міністра Бальбо з ескадрою гидропланів через Атлантичський Океан (Рим—Бразилія) і запечатану синю коверту.

На цьому стріча скінчилася. Ми вийшли, вдячні д-рові Беллієрі за приемну несподіванку.

НА ВІЧУ

Вулицями через корзо Віктора Емануїла вів нас д-р Беллієрі на Катедральну площа, де відбувалась фашистська маніфестація.

Сотні готицьких вежечок катедри гляділи на море голов внизу. У карних рядах стояли мужчини у зелених одностроях. Від найстарших до наймолодших. Хлопці й дівчата. Довкола товпилася юрба цікавих. Усі слухали промови.

— Евіва Муссоліні! — загреміло довкола.

Ліс рук та крісів піднявся вгору.

Поневолі пригадувався старий Рим, Цезар, Помпей, промови Ціцерона; здавалось, що дух старих конзулів та цезарів піднявся над новою Італією.

В очах кожного фашиста в однострою жеврів огонь колишнього римлянина — нобіля та лицаря, римлянина — стоїка та сильної людини. Один поривав за собою сотні других, шляхом до великих побід або невдач. Усі дихали стихійним духом війни, що ним намазувала їх уже змалку ідея фашизму.

Та не було різниці між старим та сьогоднішим Римом! Старий Рим здобував си-

лою фізичного імперіалізму — жадобою кровної матеріальної побіди, так й новий Рим, здавалось, прямував до цієї самої цілі.

Я бачив, як товпа скаженіла й вичував, як твердо вона вірить у месянізм своєї ідеї. А промовець здобував навіть найбільших скептиків, скропулянтів та невірних.

Промовець скінчив. Юрба захвилювалась і вибухла розюшеним ентузіазмом.

З чотирьох рогів площі гомінко поплила фашистська "джовенець".

З нами поводилися фашисти не дуже чим-но. Під їх твердим проводом, бачилось усюди силуваний лад. При усіх державних будинках стояли полісмени та услугували кожному, хто лише з чимнебудь до них звертався. Їх можна було бачити всюди — на дверці, в поїздах, у трамваю, автобусах, на бульварах та перехрестях вулиць.

Вертаючись з Риму до Чехословаччини, я їхав поїздом і переконався, як рішучо та строго вони поводяться з людьми.

У поїзді був натовп. В одному переділі сиділо на одній лавці п'ятьох подорожників, на другій вигідно лежав собі якийсь панок, напевно чужинець зо сходу й дрімав. Я стояв у коридорі. Повз мене пройшов молодий міліціонер. Він заглянув крізь шибку в нутро

переділу і відчинив двері. Збудив панка, що дрімав на лавці й спитав:

— Скільки квітків ви купили на цю подорож?

— Один — відповів панок.

— Так можете заняти лише одне місце в передлі. Другі також заплатили, а стоять.

Потім прийшов до мене й запропонував заняти місце, на якому недавно розложився нечесний панок.

Цього самого дня ми поїхали даліше. Проїхали ще двадцять кілометрів, а у відомому з історичної битви місті Мадженті заночували. У гостинниці, де ми зупинились, містилась читальня робітників. З цікавості ми заглянули й туди. При вині розказували нам робітники про свою організацію. Їх очі блистили запалом і немов розя трювались до жевріючих вугликів, коли вони говорили про улюбленого вождя — Муссоліні. Були вдovoleni з існуючих обставин. Говорили: “зробляємо мало, та наш Дуче не забуває про те, щоб поліпшити нашу робітничу долю”.

При кожній робітничій організації існує спортивний відділ, що дбає про фізичне виховання молоді й освітній, що перевиховує молодь в державно-творчий елемент.

У П. ЛИПОВЕЦЬКОГО В ТОРІНО

Вранці їхали ми дальше, улегчуючи собі труд подорожі при помочі вантажних авт. Ми хотіли сьогодні бути в Торіно.

Пополудні залягла кругом мряка. Куди тільки було глянути, білою стіною стояло непроглядне мряковиння. Шосою поз нас снувались авта. Ледве сунулись. Бо про нещасть не було тяжко. Коли ж з противної сторони наїздило авто, счинявся страшний гомін. Різними голосами перекликувалися сирени.

Мряка згущалась. Докладно на крок не видно було чоловіка. Авта ще більше звільнювали темпо. Один за одним котились довгим шнурком, усі з настороженими рефлекторами пронизливо гуділи, мов на тривогу.

Лід вечір ми заїхали до Торіно. У місті мряка порідшала. Наші побоювання, що не відшукаємо адреси пані Млади Липовецької — українки-журналістки та співачки — щезли. Симетрично уложеними вулицями пішли ми містом.

Паню М. Липовецьку ми застали дома. Прийняла нас дуже ввічливо. Оповідала про відношення італійців до нашої справи, та працю серед них, тощо. Мене особливо зацікавив журнал "Україна", що його видавала

пані Липовецька в італійській мові. Це було кілька десятьсторінковий зшиток у зеленій обкладинці. На його зміст складалися — переведені вірші Т. Шевченка, короткий нарис історії України, літературний огляд українського життя під теперішню хвилю. Цей журнал розсылала п. Липовецька італійцям. Між ними працювала вже десять літ, щоб поширювати відомості про Україну. Уладжуєла українські вечорі для інтелігенції, в яких програму входили співи, танки, рефериати. Часто трансмітували ці вечорі через радіо. Це вдавалося п. Липовецькій головно через те, що сама була доброю журналісткою та співачкою.

На приемній трьохгодинній гутірці розказували ми собі все, що тільки могли.

Пані Липовецька вгощала нас щедро по українськи, хоч неукраїнськими стравами. Стійко угинався від полудневих овочів, люксусових сирів та інших ласощів.

За нічліг у Торіно ми не журилися. У нас був лист до Группо Універзітарійо. А він давав запоруку нічлігу та харчу.

Чергового дня, коли ми сиділи в студентській читальні в товаристві двох болгарів, підійшов до нас якийсь студент і подав якусь газету. Це був щоденник "Ля Стампа". На

першій сторінці хтось зачеркнув олівцем чи-
малу друковану замітку.

У замітці говорилось про нас — двох ук-
раїнців, що мандрують по Італії: “Вони вдяг-
нені в спортивні костюми. Під шию завязані
в них хустки національної барви України, що
є водночас барвою нашого міста Торіно”.

З Торіно знову з назначеним для нас про-
відником, ми оглянули великий музей єгипет-
ських мумій, папірусів та староєгипетського
малярства й різбарства. Над річкою По о-
глянули середновічні літнища та оранжерію й
звіринець.

ДО РОДИННОГО МІСТА КОЛЮМБА

В Торіно ми мусіли розважити, кудою нам
дальше їхати. Були два шляхи. Один через
Швайцарію до Франції, що по дорозі давав
змогу оглянути ще одну державу у нашій
мандрівці, а другий на південь через теплу,
соняшну Ревієру до Франції. Оба були різні,
але нарівні цікаві й привабливі. Перший ма-
нів альпейським крайовидом і чарівною
швайцарською зимиою, а другий екзотикою
півдня: морем, рістнею, сонцем. Тяжко було
нам рішитися. Та швайцарський конзуль, що
показав нам телеграму з Швайцарії, що спо-
віщала про великі сніги, — рішив про даль-
ший напрям нашої мандрівки.

Підарунок з 6000
Д-ра В. І. Жданова

Ми поїхали з Торіно через Александрію в напрямі на Дженуу, (Генуя) торгівельну пристань над Середземним морем.

Скоро минули вузьке пасмо Апенінів, що побіля Дженуї відлучується від свого коріння — Альп. Ми станули на шпилі останнього горба. Внизу побачили велике місто, що розложилося на вузькому шматку узбережжя та прибережних горбах і скелях. Ген на обрію грало море.

Стрімкою дорогою ми летіли вниз. Морозний вітер дув увічі. Чим нижче ми були, ставало тепліше. В місті застали літо. Кругом зеленіли кипариси. Сям і там цитринові й помаранчеві сади та сріблисті оливки.

Велика торгівельна пристань робила на нас своє враження. Ми бродили по пристані, оглядали різnobарвні кораблі. В суматосі пристанної метушні відвідували найтемніші закутини старезного порту. Кругом вешталися міліціонери й митні сторожі в зелених пелеринах, та в капелюшках з вузькими, довгими перами.

Один з митників зачіпив мене й спитав, чи не маю папіросів.

Я не зрозумів про що йому йде, й витягнув з кишень гіршого сорта папіроси та сказав:

— Я курю лише “пополяри”, на кращі мене не стати. Може закурите ці?

Митний сторож розреготався на все горло й відійшов. Тоді я додумався в чому діло. В Італії дорогий тютюн. Найгірший сорт папіросів коштує за штуку 10 центезімів, на наші гроши 5 грошів. Тому й багато пачкують його до Італії.

Дженуа — родинне місто Колюмба. Біля міського кипарисового саду стоїть **памятник** геніяльного відкривця.

ПОНАД МОРЕ КРІЗЬ РЕВІЄРУ

Південне сонце добре жарило наші спини і змушувало потіти, коли ми італійською Ревієрою понад морем їхали дальше на захід у сторону французької граници. Високі горби встелені зеленими кущами, хвилясто спадали в море. Кінчались скелістим узбережжям. Над самим морем вужем бігла асфальтова дорога. На горбах у цитринових садах ховалися віллі та пансіони з терасами й бальконами. Сям і там вирізнялися понад усе високі пальми, кипариси, букшпани, мов китиці жовтого квіття, обліплени жовтими круглими овочами, дивились на нас присадкуваті дерева помаранч.

При дорогах за оселями, засаджені симетричними рядами, стояли на плантаціях фігові дерева. Безлистні сторчали покривле-

ним суковатим галуззям. На грядках садили мешканці ярину.

Ми їхали й минали оселі та міста. За нами залишились уже Савона, Імперія і Сан Ремо, найкраща місцевість на італійській Ревієрі від Дженуї до французького кордону. Більша кількість різнонаціональних віль з національними прапорами та емблемами вказували, що Сан Ремо відвідують чужинці. В кожному національному пансіоні варять страви народу й можна порозумітися його мовою.

Ми доїздили до французького кордону. Містечко Вентимілія своїм надмірно рухливим життям зраджувало його близькість. І справді, зараз за містом стояли граничні будинки митного уряду, а трохи подальше муріваний дім для граничної сторожі.

Як звичайно, італійці попрощали нас чено. Через невтральну граничну полосу, що була досить широка, ми підходили до французької станиці.

У Франції

НА ФРАНЦУЗЬКОМУ РЕВІЄРІ

При дорозі біля мосту немов всунений у камянистий горб, стояв малий дімок французької станиці. На порозі, спертий об двері покурював папіросу цивільний мужчина. На руках в нього була трьохколірна опаска.

З пашпортовими книжечками в руках ми підійшли до нього. Він кинув ще добре недокурену папіросу на дорогу, взяв від нас пашпорти й увійшов до низької кімнати. Перелисткував кілька сторінок пашпортової книжечки й сказав:

— У вас немає візи. Мусите вертатися до Міляно й у французькому конзуляті взяти візу.

Такого ми не сподівалися. Одночасно ж і слухати не хотіли про поворот. Вияснювали йому, що на конзуляті нам говорили, що до Франції візи не береться, подібно, як до Італії. Та цей, по цивільному вдягнений урядовець, нічого про це й чути не хотів.

Помогли щойно міжнародні викази С. І. Е. Урядовець побачивши їх погодився уже дати візу, але за оплатою по десять франків за одну. Успіх наших виказок, заохочував нас ще більше напирати на урядовця, щоби дав візу даром. Та він згодився на половину ціни.

Залишалася лише заковика з колесами. Митний уряд не хотів дозволити ввести їх до Франції. Не помагали ані міжнародні виказки, ані наше обстоювання при своєму. Остались одно: десь їх залишити. Але де? Французи не хотіли передержати їх у митному уряді. Італійці теж не приняли коліс. Порадили тільки їх залишити у ресторані, що стояв на невтральній полосі. Влаштиль ресторану зразу отягався. Коли ж ми не уступалися, казав службі взяти колеса до кроми.

Нарешті ми позбулися перешкод, що здергували нас перед вступом до Франції. Були візи, а й колеса стояли в безпечному місці.

І знову помандрували ми лискучим асфальтом у напрямі до Марселя.

Ми йшли веселі, раді, що знову бачимо щось нового.

Нова держава усміхалася до нас привабливістю невідомого.

Те, що нас вдарило, коли ми станули на

французькій землі, — це були засмічені недокурками, паперами, лушпайками з овочів, дороги й хідники. По місті сям і там шлялися обдерті й зарослі по обличчях мужчини й жебрали. (Зима загнала їх з усіх усюдів Франції на теплий південь). Збирали теж по хідниках недокурки і по базарах останки ярини. Вони спали на прибережних скелях, або теребили недокурки на тютюн.

По бульварах проходжувалися багато вдягнені гості, маневрували люксусові лімузини, кабріолети й спортивні авта, а водночас сям і там цю пестру занавісу багацтва й виставності опоганювала людська нужда.

СВЯТ-ВЕЧІР В МОНТЕ КАРЛЬО

В Монте Карльо застав нас Свят-Вечір. Не морозний та сніжний, як у нас, а теплий з подихом весняного леготу.

Я нагадав собі про Свят Вечір, коли сидів над морем на плоскій каменюці й ждав Юлька. Він ще ранком побіг на тенісові корти подавати мячики й мав принести декілька франків.

Я переглядав старі газети. Біля мене ловив рибалка їжинки. Спокійно й раз-у-раз закидав тонку линку, що кінчилася пошарпаним лахміттям, у зелену воду. Тягнув її хвилину по морському дні й витягав на беріг за-

мотані в лахміття їжинки. Вижче, на камя-
ному бльокові хропів якийсь безробітний.

Уже сонце ховалось червоним обличчям у
морську глибину, а рибалка дальше ловив.
Робітник також хропів.

По хвилині робітник проснувся. Рибалка
зібрав своє манаття: бляшану пушку з дро-
тяною ручкою, мішок та линву й перескаку-
ючи з камінюки на камінюку, добірався до
стежини, що провадила до шоси.

Робітник позіхнув. Згодом устав, простяг-
нувся, що аж кості захрустіли в суставах і
знову сів на камінюку, підібравши ноги.

Я кинув газети й витягнув з торби свій
щоденник і листкував його. Захотів писати.
Записав дату — 5 січень. Клапоть паперу
наповнявся стрічками, одна, друга третя.

Думки плили. Нараз немов вдарились об
якусь перешкоду, струснулись й задержались.

...Сьогодні Свят Вечір!...

Мені вперше стало ніяково на чужині.

— Бог предвічний народився!

Хвили розбивались об скелі. Довкола роз-
скакувались їх бризьки. Вечоріло.

— Прийшов днесь із небес,

Щоб спасті люд свій весь...

і урвалось, Здавило горло.

Я оглянувся. Біля мене сидів робітник з
сусідної камінюки. Ми глянули собі увічі. Я

бачив його дві съози, а він мої. Разом ми повторяли рефрен першої стрічі коляди.

... і утішився.

Стемніло, як прийшов Юлько.

— Деж заночуємо? — питали ми себе. Хіба на поліції, як тамтої ночі.

Або зараз вибратись у дорогу. Йти нічю, а днем виспатись на теплому піску над морем. Ми рішились на друге. Та поки ви-рушили в дорогу, відсвяткували Свят-Вечір.

Юлько краще памятив про Свят-Вечір. Тому рвався сьогодні на тенісові корти подавати мячики. Вечором хотів зробити несподіванку.

Він розложив на камені коробку сардинок, хліб та овочі. Усі три присілись до вечері. Та не лізло в горло. Бракувало рідного свят-вечірного настрою.

По вечері ми рушили в дальшу дорогу. В місті залишили зайомого емігранта-робітника. Шляхом минули Монако й знову кілька віль. Над ранком станули у Ніці. День проспали над морем на піску, а вечером зайшли до нічліжного азилю. Понурі стіни азилю лякали нас чомусь. Ще більше ті, що там но-чували. Брудні, обдерті, з рухливими очима й зарослі на лиці упестрювали собою картину, що зливалась в одну жахливу пляму нужди.

Ця картина немов кинула на нас зором і

задивилась шкляними очима. Грошей у нас давно не було, а чуже і кожному незичливе отруження утруднювало заробіток. Ми цілыми днями голодували. Охлялість натрапляла на добру почву, жолобила догідну шпарину, щоб нас обмотати й зломити. Ступнево гамувала наші плани й примушувала без опору піддаватися. Спорадично ми виривалися з її обіймів та це були лише іграшки з хижаком, який добивав свою жертву. Він глибше й глибше відався, тягнув у безодню свої черних теремів. Тягнув і радів.

Нарешті ми впали в обійми. Охлялість трясла нами мов тропікальна фебра. Ми шукали місця, де могли б осісти.

Ніца, в якій пробули кілька днів — видалась нам замала, заскромна й замало таємна, щоб у ній заховати свою нужду, що ехидно сміялась до нас. Ми шукали темніших закутин та вогкіших завулків, у яких наша нужда могла б розсітися як перекупка, що шойно добре вторгувала.

Малими видалися теж Канни. Мала яхтова й рибацька пристань не могла помістити нас.

ПРИГОДА З РИБАЛКОЮ

Першу ніч у Каннах ми заночували над берегом моря в рибацькій пристані.

Цієї ночі трапилась мені особлива пригода. Біля девятої години ввечорі, коли Канни ще жили по бульварах та надбережних променадах — я проходжувався в алеї біля рибацької пристані.

Юлько сидів у вантажному авті в пристані й приладжував нічліг.

Зпоза вугла кіоску вийшов якийсь мужчина та пустився йти на мене — вусатий, здається робітник або рибалка. Коло мене пристанув. З його рота війнуло на мене сопухом вина. Чути було, що добре потягнув собі. Він хвилину дивився на мене й зпочатку французькою, а згодом італійською мовою нарікав на свою недолю. Я притакував йому.

Ми гуторили й пішли алею. Рибалка узяв мене під руку немов старший знайомий, походив ще часок й запровадив мене до пристані каварні на вино. Ми випили одне й друге, закурили папіроси й вийшли знову в пристань. Дальше проходжувались.

Добра людина — думав я. Коли ж ще спитав де ночуватиму й запропонував іти спати до його теплого судна, я зрадів ще більше й кинувся закликати Юлька. Та рикалка потягнув мене за собою.

Ми пішли пристанню поміж лодки і увійшли до широкої лодки, вистеленої грубим вітрильним полотном.

Коли я лише сів на долівку лодки, рибалка кинувся на мене позаду, схопив мене руками впояс і придушив своїм тягarem. Сам бурмотів якісь незрозумілі слова. Немов ражений громом, таким ненадійним нападом, я миттю вужем виховзнувся зпід нього й поки він підвівся, вискочив з лодки. Метом перескакував лодки, що стояли мені впоперек дороги і засапаний станув біля вантажного авта, в якому ждав мене Юлько з приладженим нічлігом.

Ще було темно, коли вилізли з авта й з другими, що цієї ночі спали в лодках у пристані, розложили вогонь. Ранній холод морозом бігав по спині, а закостенілі руки смилися до язикатого полум'я. Кругом розносився сопух смаленого волосся та жареної шкури. ❖

У Каннах ми познайомились з одним босняком, що ходив по бульварах з великою речівкою на табличкою на плечах, якогось надбережного готелю. Гонда (так називався босняк) узяв нас до свого мешкання й піклувався нами два дні. Добряга був. Сам мав одну кімнату з одним ліжком. Мав жінку й дитину. Але й нас примостиув у своїй кімнаті на долівці. На зладженому з усяких шмат леговищу було далеко краще спати, як

у пристані. Ще краще ранком й вечором дістати теплу ложку страви.

Годі було довго зупинятися в Каннах. Жалко було бідняги босняка. Ми не мали сумління його використувати, бо у нього ж була мала дитина. По трьох днях побуту в Каннах рушили до Марселя. Дорога бігла понад море.

КУМАЄМОСЬ З ГОЛОДОМ

Хоч було холодно ми пробували морської купелі, що підкріпляла та завжди була причиною шаленого голоду. А заспокоїти його не було чим. Запаси від босняка Гонди вичерпались, власні гроші давно розвіялись.

Листівки з картою України ніяк не йшли. Ніхто й глянути не хотів.

Зосталися тільки пусті кишені й мозок у черепі.

Проходили у гості знову голодні дні. По дневі, ба й два і три не мали в роті куска хліба.

Після одного такого голодного дня, ми йшли, як звичайно, шосою. Розглядалися за нічлігом (звичайно по залишених зимою винницях у сторожних колибах, будованих з каменя). Смеркало. Дорога йшла закруглом під гору. Ми побачили на горбі авто. Підійшли до нього й побачили, як елегантно

вдягнений, присадкуватий старший панок і висока жінка раз-у-раз згиналися й заглядали під авто. Ми дивились хвилину на них. Панок підійшов до нас і сказав, що в авті прорвалась опона й він хоче заложити запасне колесо, та не може цього зробити, бо не вміє авта підвіндувати. Очевидно. Йому не хотілось лізти в новому одязу під авто!

Хоч ми ніколи такої роботи не робили, взяли вінду, Юлько всунувся під лімузину й незабаром авто стояло на вінді. Ключем розкрутили шруби, зняли колесо й заложили нове. Робота йшла скоро. Ми забули про голод і про те, що в житті не віндували авта та не закладали запасного колеса. Коли усе покінчили, панок нам подякував, а за виконану роботу дав двадцять франків.

Як ми раділи цими двома синіми паперцями. За них ми могли мати чого нам недоставало: нічліг і харч.

На крилах ми летіли вперід, щоб ще купити хліба й заспокоїти голод. Та мов на перекори не стрічали ні одної хатини. Увійшли у ліс, а він ніяк не хотів кінчитись. Час до часу лише перетинали буковий ліс поля винної лози зо стороожними колибами.

Нам не залишалось нічого, хіба провести чергову ніч у голоді й холоді.

Щож значили тепер ці сині паперці? Гроші, що мовляв дають заспокоєння усього всім. Ми мали їх при собі, та були голодні. Цілі знесилені й охлялі.

У пустій сторожній колибі ми роздули вогонь. Позносили до колиби великі каменюки, огріли їх у жарі та обложили кругом себе, щоб тепліше було спати. Нічого не вдіяв нам холод південної ночі. Каменюки гріли немов печі.

Ранок застав нас ще в колибі. Гомін авт, що раз-у-раз мчали повз колибу, казав лаштуватись у дальшу дорогу: через день доброго ходу ми могли бути в Марсейлю.

У першому селі ми вступили до одної хати, щоб поснідати — купити молока й хліба. Хазяїни радо пристали нам продати молоко. Навіть запросили до столу й угощали макаронами, сочевицею та вином.

Коли ж ми випили молоко й платили господині за нього й хліб, вона взяла гроші й бачучи, що ми збираємося відходити, сказала:

— А хто ж буде платити за решту? Виж їли не лише молоко й хліб!

— І гостинні ж ці французи — подумав я та виняв два франки й заплатив за “решту”. Господиня покрутила носом. Два франки було їй мало. Ех, коли вона знала би, як тяжко клав я їй на руку цих два франки!

З того часу я зненавидів французів. Ще й досі не можу увічливо заговорити про Францію й французів.

Після снідання знову почався монотонний хід крізь бріньольські ліси. Монотонний, але енергійніший і певніший. Пробуджувався приспаний голодом та холодом гін до мандрівки. Розплющував очі, щоб у Марсейлю знову попасті в зимовий сон, окутаний немилосердною охлялістю.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ У МАРСЕЙЛЮ

Ще темно було, блимали газові лямпи, коли ми з тяжкими наплечниками входили в понуре передмістя Марсейлю. За нами залишилися бріньольські ліси та далекі Канни.

Голосно вистукували ми кроки на тротуарних тафлях своїми хромовими черевиками, яких підошви уявляли собою широкі, еліпсоваті, навпоперек діри, прислонені з нутра власними випуклими латками. Вони вже так ствердили й призвичайлися до різного ґрунту, що навіть гострі кремінні камянці не могли їх зранити.

Ранку ми діждали в каварні при каві за 10 су. Коли оживився міський гомін, ми залишили наплечники в каварні й побрили на місто.

Зразу зайдли в стару пристань. Було

вже недалеко полудня. Гнилий воздух зносиився з торгівельних столиків, на яких громадами лежали: устриці, слимаки, морські раки, їжинки. Подальше при мраморних, білих столиках сиділи вдягнені в модні костюми мужчини й жінки та споживали ці морські ласощі з пшеничним хлібом, приправляючи цитриною. Попивали червоне вино.

Довкола старої пристані багато каварень, барів, ресторанів. Там харчуються робітники, матроси, що мають працю і гроши. А пересиджують цілий день при одній каві ті, що мають 10 су і тягнуть одноманітний віз життя, все кульгавий, без охоти направити його.

Першого дня ми не запускались ще в темні завулки Марсейлю. Ми мусіли відпочити по невиспаній ночі.

Пішли в азиль. Брунатний чернець записав нас у грубу книгу списків тих, що почували в азилі й післав до кухні на гарячий рідкий буліон. Рідкий, але покріпляючий.

У харчівні ми познайомилися з громадою босяків-поляків. Вони бачили, що ми новики в старій пристані й старалися повчити нас у всьому.

У ждалльні панував великий гамір. До двох сотень різного типу людей сиділо на лавках і гуторило, інші — куняли по лавках, сперті головами на високі поруччя. Між бувальцями

захисту можна було бачити різних людей, різні раси. Білі, жовті, чорні обличчя. Від круглих, еліпсованих до плоских, від добре виголених до запущених вусатих і бородатих. Піт і сопух мішався і просякав різношерстні одяги найрізноманітніших кроїв. Наче вавилонська вежа в мініятурі.

По довгому очікуванні, ввійшов до ждальниці чернець і повільним, розтяглим голосом відчитував приписи, що обов'язували в захисті. (Іх напевно більша частино бувальців не розуміло). Нарешті почав молитву, що її всі повторяли хором. По молитві двійками розділились усі по великих кімнатах нічліжного дому й навпередньки розлягалися, щоб скорше бути в ліжку, довше побути під тонким коцом.

НА “МАЙДАНІ НУЖДИ”

Ранком біля шостої по сніданні з такого ж буліону, як ввечорі, усі висипалися з вузької брами захисту на вулицю. Більша частина попрямувала в старий порт, а звідти на “майдан нужди” біля казарем чорних колоніальних військ, де й були бюра бранки до чужинецького легіону.

Вже чорні смуги сажі від вогнищ на мурах, що замикали площу, що на ній стояла колись фабрика, здрігали цілим тілом. Мов

великий табор збіднілих, охлялих, брудних циганів розложилося житло мешканців на площі, закиненій цеглами, камінням, покритій там і сям острівцями зеленої трави. Під мурами різного типу й форми будки з дощок, старої бляхи, мішків, текстури.

Там жили нещасні, забуті Богом і покривдені долею люде: колишні легіонери чужинецького легіону, торговщики зужитого паперу, шматярі, жебраки, безробітні, босяки. Це їх пристановище, місце сходин, нарад, гутірок. Тут часто смерком при вогнищі почути можна цілі легенди переживань, таємних пригод, вражень. Тут широко розтваряється накипіла буднями, пересякла вічним голодом душа скитальця. Тут можна чути про Тонкін, Джаву, про ніпонські гейші, гіндуських факерів, про арабських штилет, морських піратів — усе мов у повістях Мая, Джека Лондана.

Тут у цих мурах холодними ранками, беспечні від жорстоких рук французького жандарма, гріють свої замерзлі кості при “паперових” ватрах мешканці майдану. Вони готувлять собі їжу з відпадків призбираних на торгових площах та яринних базарах.

Ось картина: тут схилилася громадка зарослих облич із рухливими очима й перегля-

дає свої сорочки — чистить від насікомих. Там перуть, сушать брудне жовте білля, ми-ються, часом голяться жилетками привязаними дротом до патичків... Там знову герго-чуть араби — сваряться. Вони сортують папери, лахміття, стару обуду — здобутки ранньої блуканини по місті й розшуках по бляшаних смітниках. На горбку розсілися збирачі недокурків і торочать їх, очищують від пірців, мішають, щобі віднести на “тютюненеві біржу” й продати убогим курцям.

Майдан нужди і злочину. Тут родяться плани забезпечення кращого завтра, тут повстають чорні думки грабіжей, особистих порахунків. Тут зо всіх сторін чигає заздре око найближчого приятеля; кожний холодний, без чутливої душі, крихітки милосердя. Усе здобути для себе, щоб заспокоїти невмолимий крик власного шлунка.

Пройняті раннім холодом, ми присілися до варти, підсичуваної папером, що його вкрали п'яному арабові з сусідного шматяного піддаша. Він у розкошах сну напевно не думав, що його цілонічна добича (папір збирають ніччу) з мандрівок по бляшаних скринях, смітниках попеліє побіля його хазяйства. Попеліли його десять франків. Кожний, хто лише підкидав до вогню папір, кидав у бік араба грубий жарт.

На двох цеглах при ватрі стояла бляшана коробка від рибних маринат із вчорашиною зупою, що її пригрівали на снідання. Кругом на діравих горшках, коробках, каменюках, цеглах, з простягнутими руками над полуночним ватри, трусились чотири босяки, один бувший легіонер і ми два. Коли закипіла зупа, легіонер узяв у руку бляшаний кубок від консерви, черпав ним зупу (не обходилося без того, щоби не вмочив у зупі своїх пальців) й роздавав кожному по черзі, розігріти шлунок. І нам треба було попробувати цієї смердючої лоєм, зготовленої з відпадків ярини, зібрanoї на базарі юшки.

— Чи направду прийдеться жити життям цих людей? — стукала в череп думка. Одна за другою.

— Чи прийдеться готовити таку юшку їсти її з таким самим смаком, як тепер ідять усі довкола варти?

Це були лише питання, що згодом відзвалися частіше, з кожним днем чимраз настирливіше.

Страшна картина на майдані нужди обвіяла нас ще більше своїм подихом і відкрила заслону, що за нею ми кидали собою цілих три місяці.

Ми сталися типами мешканців майдану, босяками.

Так, як і у других, були в нас обдерті, обсмальцювані штани з віконцями на колінах. Черевики звязані мотузками, мали аж надто продуву. На голові рибацький кашкет, що я його знайшов на рибацькій барці, коли плинув з корабля. Зарослий на обличчі, я був пострахом для охайно вдягнутих дітей, що їх водили бони за руки по надбережних променадах.

БЛУКАННЯ ПО ПРИСТАНІ

Цілий день ми проводили в пристані. Там часом обірвався з журавля і впав у море ван-таж помаранч, хтось розпоров мішок оріхів чи родзинків, розбився мішок цукру, рижу, тощо.

Або, як воно сталося: розбилася бочка вина. Відлетіло верхнє дно, бочка перехилилась і двісті літрів дорогоцінної течі забагрило брук пристані. Усі, що були поблизько, метнулись до бочки. Ці, що мали при собі пляшки, (майже кожний носить при собі пляшку від вина, особливо робітники) набрали вино до пляшок, другі пили пригорщами, ба й безпосередньо устами, всовуючись до бочки по двох нараз. Одного босяка, що встремив був голову до бочки, пхнули цілого в одежі до середини. Як виліз з бочки, з нього дзюркотіло вино й значило стежину, кудою він ішов.

Усі довкола реготалися. Чергові дальше пили вино, що в ньому недавно купалося бояцьке лахміття разом із насікомими і грязю, що засхла на його давно немитій шкурі.

На американські горіхи та святоіванський хліб (рожки), які зпочатку ми носили з пристані випханими кишенями — згодом і дивитися не хотіли. Коли лише часом дошкулив голод, а нічого іншого не було — надалися ними до болю голови.

Крім по ласощі у пристань, ходили ми щодня до міської роздільні хліба по хліб. Кожного дня в девятій годині відчиняв велику браму міський сторож із grenadierськими вусами й впускав до середини по двадцять людей. Усі вони діставали при дверях фунт хліба зісти. Виносити його з роздільні не дозволяли. Хліб попивали водою з великих синіх збанів, що стояли на столі. На ланжках прикріплені до вух збанів, висіли кухлі.

В полуздне часом ми забігали до монастирських харчівень, де черниці видавали даром зупу з макаронами.

Одного ранку я стояв біля роздільні хліба у довгій черзі людей з вимарнілими обличчями. В більшому були це молоді босяки, що ждали, коли вже відчиниться брама й на порозі покажеться грубий міський сторож.

— Конго йде! — сказав хтось.

Я побачив кремезного мужчину з інтелігентним виразом лиця, з рухливими очима.

Лице його було засмалене димом, а руки закопчені, немов забрукані оливою. Він носив широкі сині з темними, товстими плямами штани й таку ж синю блузу. З закривленою файкою на турецькому цибусі в зубах, ставив собі в черзі й оперся об мур.

— Хто це? — спитався я свого сусіда.

— Це добрий чоловяга! — відповів він.

Це мало вистарчити. Кого ж зрештою тут могло цікавити чиєсь прізвище чи імя. Не мав імені, чи не хотів його виявити, так зараз же діставав екзотичну причіпку якоїсьдалекої країни, про які мріяв кожний босяк.

Я довідався, що “Конга” усі поважали й любили між босяками, бо знали, що він бувавний і володіє кількома мовами.

У ЖЕБРАЧОМУ АЗИЛЮ

Минув уже місяць, а ми дальнє знайомилися з нуждою та “звиджували особливості” Марсейлю. Вже й азиль виповів нам нічліг. Його прийшлося шукати деіноді. Біля “старого порту” був другий азиль для жебраків-старців. Ми мусіли йти туди.

На новому нічлігу не було ліжок, ані постелі. У просторій кімнаті з бетонною до-

лівкою, під стінами стояли причі, до яких, здається, ніколи не добрався би спати. Від літ мали своїх постійних бувальців. Коли на віть хто скоріше зайняв собі місце на причі, то мусів його залишити під загрозою бритви або штилету. Ми спали на долівці. Щоб не спати на голому бетоні, ми “вистарались” у пристані декілька мішків, назбірали на базарі стружків, що ними опаковують яйця з тією “постіллю” приходили кожного вечора до азилю. Ранком забірали її зо собою. Вдягнуті та взуті влізали ми в мішок із стружками, щоб у ночі часом хто не потягнув його собі. Під голову вкладали другий мішок, менший.

Ранком шимітали сторожі стирти сміття, лахів і отрубів.

Не диво, що й з першої ночі обсіли нас носікомі так, що водночас у кількох місцях на тілі можна було почути, як вони повільно повзли. Всунеш часом за сорочку руку й уже тягнеш одну, дві.

По ночах у жебрачому азилю, приходили ми ранком на “майдан нужди” й там при вогнищах чистились від насікомих. Так заставали нас жандарми, що раз-у-раз відвідували “майдан нужди”, провірювали документи, або приборкували босяцькі бешкети гумовими палками. На два кроки від нас брали вони у

два пальці пашпорти й навіть не переглядали. Скоріш віддавали й відходили від нас. Насікомим не давали ради ані лазня два рази в тиждень, ані дезинфекція одежі.

Вони загніздилися у нас на добре. Щоб позбутися їх, треба було змінити білля й ж заходити у жебрацький азиль. Покищо ми зносили наступ насікомих по лицарськи.

Одного вечора я стояв із Юльком біля пошти. Довкола вешталися люде, авта. Перед порталом почти заїхала елегантна лімузина. З неї вийшов мужчина й по ступнях увійшов до поштового голю. На це не звернули ми особливої уваги. Незабаром надіхала таксівка й так нездарно їхала повз лімузину, що зачіпила в болотницю та її ушкодила. З таксівки вийшла якась пані, а шофер таксівки скоріш обернув своє авто й зник за закруткою вулиці. Ненароком поглянув я на табличку, де було число таксівки. З почти вийшов власник лімузини й побачивши ушкоджену болотницю, безрадно дивився довкола.

Ми підійшли до нього й назвали число таксівки, що ушкодила лімузину. Власник записав собі число й дав нам за це десять франків. Уже другий раз випадок дав нам заробити, а з тим надію на два дні кращого життя.

Недовго по цій пригоді з автомобілем, я залишив жебрацький азиль. Хоч другий раз дістатись на нічліг до чернечого азилю було неможливо — мені це якось вдалося. Здається, чернець, переглядаючи список тих, що вже но-чували в азилю, не добавив моого прізвища. Я дістав знову право користати з ліжка й постелі. Юлька зразу не прийняли. Згодом і йому це вдалося.

ЧОРНА ШАПОЧКА

І знову заходив я до приюту брунатних ченців на нічліг і два рази в день розгрівав своє тіло горячим, рідким буліоном. Там знову спочивав по денних блуканнях по Port Vieux і “майдані нужди”.

Одного дня падав дрібний дощ. Я сперся під муром старої камяниці й ждав, поки відчиняється двері захисту.

Повз мене проходили люди з парасолями. Мужчини, жінки.

Нараз пристанула біля мене якась дама. Її ясні кучері виглядали зпід чорної шапочки, а широко розкриті очі дивилися з жахом на мене. Її виманікюровані пальці шпортали неспокійно в шкуряному портмоне.

— Мерсі! — сказав я й відмовився взяти монету.

Тоді вона сказала мені піти за собою. Завела мене до коридору камяниці й казала підождати. Я ждав. За коротку хвилину вийшла уже без шапочки, принесла мені старе пальто. Я надумувався, чи взяти. Та холод, що ранками та вечорами добірався мені до кості, нашптував мені узяти. Я узяв.

Коли я виходив з брами,увесь трусився з ніяковості й сорому. Я думав про мої червоні коліна, рибальчий кашкет та насікомі й манікюр дами у чорній шапочці.

Другий раз побачив я цю жінку в костелі біля "старого порту". Я вийшов з азилю (Юлько спав ще десь у порті) та йшов у сторону пристані.

Слуги виносили уже сміття до бляшаних скринь, що стояли біля тротуарів і замітали коридори темних камяниць. Ліниво розносився їдкий дим з печей, в яких варили асфальт. Я пристанув біля понурого костела. Він ранком був завжди відчинений.

На порозі сидів старий горбатий жебрак і скоро рухав своїми беззубими щоками.

Я ввійшов до середини й сперся об чорну стіну.

Передімною світились ліхтарні, блимали тінями високі свічки. Зпоміж ліхтарів добувався м'який голос пастора... дзвонили костельні дзвінки...

Вже погасло світло й люде розходились.
На камяній долівці вистукували кроки.

Я стояв нерухомо.

Нараз мигнула мені в очах чорна шапочка.
Я відвернув голову. Це була... вона, ця дама,
що дала мені пальто. Вона дивилась на мене,
й, здається, пізнала своє пальто. Усміхну-
лася.

До азилю навідували часто жандарми.

Раз прийшлося й нам станути перед об-
личям жандармської влади.

В окремій кімнаті засіли два жандарми і
настяль азилю, чернець, а цивільний агент,
з листівкою в руці, питав нас, що означає
карта України на листівці. Через переклад-
чика я відповів, що це етнографічна карта У-
країни.

— А, то ви комуністи — зідливо заува-
жив агент.

— Ні, — відповів я рішуче — ми не кому-
ністи. Ми боримось з комунізмом!

Тоді чернець-настяль, що уважно при-
слухувався допитові, встав, поклепав мене по
рамені й кудись вийшов. Незабаром увійшов
знову й подав мені шкуряний портфель. Він
бачив в часі трусу, що мій портфель був по-
дертий і приніс мені свій. Він був задово-
лений і дивувався, як такі обдертихи можуть
говорити, що боряться з комунізмом.

НА ОБІДІ НА КОРАБЛІ

Одного полудня я стояв у пристані біля англійського вантажного корабля. Довкола скрипіли журавлі, винурюючи з його кадовба щораз то нові мішки жовтого цукру. На покладі вигукували робітники, матроси.

Наблизалась обідня пора. Журавлі змовкили. Робітники сходили з покладу. Вони йшли до пристанної харчівні на обід.

Біля корабельного містка зявився “Конго”. Він оглянувся довкола й помчав по містку дотори. За хвилину вже зганяв його з покладу матрос-вахман.

Він зійшов з містка, закляв сердито і щось думав. Здається, не давав за виграну.

Приблизився до підстави великого залізного журавля, об яку я сперся.

Побачив мене й усміхнувся.

— Хочеш їсти? — спитав по німецьки. — Ходи! — махнув на мене рукою.

Ми вскочили до рибацької лодки, що колихалася при мурованому доку й відштовхнула її від берега. Лодка помчала в бік корабельного стерна. Ми станули біля стерна, а згодом біля якорних лінв і ланцюхів.

“Конго” підскочив і вже спинався лінвою дотори. Я за ним. За хвилину ми були на покладі корабля.

Помалу, на вшпиньках, зайшли ми до матръзкої їадальні.

Моряки привітали нас радо.

Незабаром парувала перед нами крупна зупа з морськими сухарями. Далі йшов гуляш з картоплею й компот із сушених броскв, якого ціла коновка стояла на столі. На дорогу намостили собі ще хліб із маслом, з миски, що стояла на столі.

Нарешті закурили пахучий моряцький тютюн і з тріумфом сходили містком із корабля позв моряка-вахмана, що великими очима супроводжав нас, аж поки ми не зникли за вуглом магазину.

ХОЧЕМО ІХАТИ “ЗАЙЦЕМ”

Часто оповідали нам босяки про свої подорожі “зайцем” на кораблях по всіх частинах світу. — У нас назрівала думка й собі поїхати “зайцем”. Хоч бодай в Африку. Ми знали добре, що над пасажирами “зайцем” існує особлива охорона. Коли такий пасажир дістанеться на корабель, ніяка поліція не хоче “заопікуватись” ним, хіба капітан корабля зложить сто фунтів штерлінгів на харч і дорогу до батьківщини пасажира “зайцем”. Капітани кораблів жаліють видавати стільки грошей. Крадъкома дають босякам трохи грошей і просять, щоб забралися з корабля й

нікому не говорили: з якого корабля, які знали мав корабель та яку флягу.

Ми почали цілими днями вештатись поміж вантажними кораблями й розпитувати матрозів, куди й коли відчалює їхній корабель. (Матрози звичайно обдурюють, бо добре знають, чому хто питается).

Ждали, ждали й діждалися.

Норвезький корабель "Фйорд" відїздив із вантажем данських макухів до Бразилії. Цього вечора біля восьмої години мав відчалити. Я ждав з Юльком хвилини, коли можна буде всовгнутися до корабля. Робітники кінчали вантаж. По покладі вешталися матрози. Юлько пішов передом. Замішався з робітниками й зник у челюстях отвору, що провадив до спідньої частини корабля. На покладі ще не світилося. Матрози стягали вже линви, що держали корабель в мольо, коли я миттю по містку вибіг на поклад і прямував до отвору, куди увійшов Юлько. Зійшов кілька ступнів на долину, але нараз почув, що східцями додори хтось іде. Бліснула електрична ліхтарка. Матроз крикнув та йшов до мене. Я довго не ждав. Миттю обернувся й за хвилину заглядав уже зза гори барилок, що стояли над берегом. Я ждав Юлька. Корабель підняв якір і помалу відпливав із пристані. Юлька не було.

Він, сердега, поплив у Бразилію. Другого дня я знову шниряв по пристані. За всяку ціну хотів виїхати в Марсейлю. Куди — було байдуже. Хотілось вирвати з цього пекла, щоб по короткій передишці на кораблі, впасти може знову в гіршу заковику. Але, здається, що гіршого пекла від марсейських підземель не було ніде на світі.

Втратити я вже й так нічого не міг. Зов до мандрівки знову в мені збунтувався.

Через Середземне море до пісків Сагарі

Італійський корабель “Феде” підносив якір. Я сидів у бонкрі*), повному вугілля і благословив кожний новий оборот корабельної шруби.

Так з годин пять говорила шруба, коли нараз у другому кутку напроти мене хтось черкнув сірник. У свіtlі полуміні я побачив... “Конгове” обличчя.

— “Конго” — крикнув я й через гори вугілля сунувся туди, де недавно бачив блиск сірника.

— Тихо — гукнув над вухом “Конго”. — Тут маєш тютюн. Закури. А свої папери добре заховав? Давай їх сюди, щоб де не затратилися. Вони осьтут, бачиш, у другій шпари від цього вугла. Затямиш? — Одночасно засунув документи поміж дві залізні плити.

*) Бонкер — спідня частина корабля.

— Тепер ходи! — сказав.

Замурзані вугільним пилом ми вийшли східцями на поклад. Моряки привітали нас реготом, бо ми не перші сьогодні виходили із сховків на поклад. Двох уже стояло біля стерника. Усі сміялись з нас, проте давали курити.

— Тільки бородатий капітан кидав на нас жахливі італійські проклони й нервозно проходжувався по покладі. Він усе наближався до нас, проходив повз нас і так само рівними кроками й з заложеними до заду руками віддалявся. Нарешті приклікав стерника й щось довго з ним говорив.

Нас призначили малювати заржавілі стіни корабля червоною, олійною фарбою.

Весело було!

Довга дошка на линвах колихалася туй над водою при корабельних стінах. Ми зо щітками на довгих держаках, віддавалися поручений нам роботі.

В долі пінились морські хвилі. Вони жуті готіли шуміли, ревіли...

Південне небо сяло ясним лазуром і напувало душу розкішним хвилюванням.

Ми були щасливі!...

Пароплав “Феде” плив кудись у невідоме, казочне, в таємний край, в Африку...

НА ЧОРНОМУ СУХОДОЛІ

Африка!... Вона тягнула мене до себе, як якась нерозгадана загадка, якийсь таємний сфінкс, довкруги якого розгніздилась стихія тайни й небезпеки. В моїй уяві малювались картини найбільших скрайностей і страхіть, оповитих німбом грози, насильства й брутальноті. Мені хотілось побачити цю країну соняшних пожеж і гігантичного тропікального життя. Хотілось вдивлятися в широкі безкраї степи “Gharb-y”*), у фатаморгану серед жовтих піскових наспіпів Сагари, проходжуватись в тінях пальм на зеленій оазі...

Здалека замайорів зелений беріг піскової країни. Жовтозелені корони пальм немов байдуже вітали кожнього приїзжого:

“Здоров будь, чужинче”!

Альжир розложився на західній стороні півкулистоого заливу. Допливаючи до берега, бачите місто, мов на долоні. Воно розложилось немов повний різnobарвних фрагментів — фантастичний привид. На зеленій горі пнеться крейдова біла маса домів, без дахів і вікон. Вона немов зливається зо собою і неначе схожа на вапнякову скелю, або на о-

*) Пас побережжя, що тягнеться від Марокка до Тріполісу.

світлений сонцем ледняк. На вершку гори видніють бастіони твердині, у стіп якої тягнуться старі укріплення.

Впівдні ми причалили до берегів. Після обіду матроси розбрілися по пристані, деякі спали. Капітан також спочив по доброму обіді.

До каюти, де нас зачинили, щоб ми не втекли з корабля (капітан хотів віддати нас в Неаполі поліції, куди вертав з Альжиру) увійшов старшина корабельної залоги, Саботіні.

— Втікайте, хлопці — сказав, та дав ще двадцять франків на дорогу. Добрий був чоловяга. Коли лише мене зустрічав на покладі, усе сказав: Бон джъорно Україна.

Хильцем, поза стінки мішків, скринь та бочок, я вийшов у пристань. Там снувались різні люди. Араби в білих бурнусах, одягнені якось чудно, негри й негретянки, европейці в модних костюмах, військові...

В АРАБСЬКІЙ КАВАРНІ

Під вечір я зайшов у каварню, повну ущерть людей, що гасили спрагу виским, пивом та різними оранжадами й ментолями. При столику я познайомився в одним німцем. Казав себе називати Гансом. По довшій гутірці я довідався, що він вибірається до оази

Сіді Окба і Калі-Кое, що лежать на межі Сагари та степової полоси північно-африканського прибережного пасу.

Переодягнутий на кораблі, я позувся на сікомих. Часто купався і прав білля способом, що його вживають моряки*). І немов відродився. В мені приплиала нова хвиля енергії.

Між мною й Гансом навязалась зразу дружба. Я уважно слухав оповідань моого "камерада" про цікаві відносини в провінції Альжирі, про страшну поведінку європейців з тубильцями, ненавість арабів до білих, застроєні криниці, хапчivість і облесливість зрадливих визнавців Магомета. Про його відважні прогулки по Марокку, Сенегалю. Тут треба бути осторожним — говорив він — никому не довіряй, хочби й найкраще до тебе ставився.

Ганс подобався мені й — як я зауважив — я йому теж. Ще більше приляг він до мене, як довідався, що я кровю споріднений з німцями (у мене мати німка).

*) Вони прив'язують сорочку чи підштанки до линви й кидають у воду, поки не витягнуть чисті. Інколи витягають пострупане лахміття з доброї сорочки або й нічого.

Обговоривши усі справи щодо нашої подорожі, ми пішли на нічліг у арабську дільницю міста, щоб там дешево заночувати. Ми зайшли до арабського готелю, де й була каварня.

На матах на землі, підобравши ноги, з малими чашками з кавою в руках сиділи араби, турки, жиди. Сіли й ми. Господар надскакував коло нас, вказуючи найкращі місця. Нарешті подав малі чашечки, в які влив з посудини на довгому держаку, гарячої, просто з вогню, кави.

Араби говорили між собою, щось “геготали”, з чого ми ні крихітки не розуміли. Одно лише зрозуміле було для нас “*sal aleik*”, що часто повторялося, коли хтось входив або виходив із каварні. Час до часу перебивала гамір у каварні темної краски танечниця — мавританка з лискучими зубами й різноманітними прикрасами на наглому тілі. Виконувала чудернацькі рухи якогось східнього танку.

ОПОВІДАННЯ СТАРОГО ЕВРОПЕЙЦЯ

До нас присунувся один европеєць і почав розмову.

Мавританка кінчала танець.

— Бачили, як прекрасно гуляла. Вона, мов створена на те. Її мавританська кров грає ритмом південної пристрасті. Усе за-

ходжу до цієї каварні, подивитися на неї, відграбати у своїй памяті давні переживання.

Так, так, я був тоді молодий. Так, як ось ви; я пустився в світ добути те, чого бажав.

Його чоло вкривалося довгими морщина-ми, очі дивилися тупо в якусь точку, що лежала, здається, на плетеній у великі зелені квадрати, маті. Сиве волосся спадало клаптями на його чоло, виски й рамена.

— Я попав у Белябес*) — продовжав.
— Став легіонером. Та тверда служба, що доводила до божевілля, змусила мене подумати над визволенням. Я вирішив вибрati страшний, але одинокий шлях — втечу. Ви, думаю, знаєте, що це значить втікати з легіону? Агенти, жандармія, пустиня, а врешті араби!

Доля хотіла, що я попав до арабів. Попав у руки дикого племені, що тaborувало в атляських горах. Звязаного, держали мене дікі пастухи під сторожею, вичікуючи нагоди заробити за мене 50 франків.

Охлялий своєю невдачою, я ждав повороту до своєї частини, наглого військового суду, а згодом і розстрілу.

*) Белябес — рекрутські касарні чужинецького легіону в Африці.

Я забув про все. Мене не цікавило уже життя, нічого; я ждав.

Одного дня, коли стійковий споживав з плетеної посудини кусс-кусс*) — до шатра увійшла дівчина. Подивилася на мене й кинула перед мене кілька дактилів.

Переляканий наглим рухом, я підняв голіву й глянув їй прямо ввічі. Вона довго дивилася у мої зіниці своїми чорними, як вугіль очима. А далі обернулась й з диким реготом вибігла з шатра.

Вона мені подобалась. Її засмалена шкура робила її здорововою. Гнучка й вонка, нарадувала найбільшу красуню. Цілими днями я вижидав її. Я думав про засмалену Мекіс.

І Мекіс зблизилася до мене. Приходила часто в шатро. Шептала на вухо свої арабські пестощі.

Я захоплювався нею, я любив, кохав....

Мекіс віддячувалася дикою степовою любовю.

Час минав. Нагоди мене продати не було. І мене вживали до роботи. Я носив воду в шкуряних боклагах, зривав дактилі, пас вівці.

Я був щасливий. Маючи біля себе арабську дівчину, Мекіс, я жив дійсністю, солодкою істотою брунатної Мекіс.

*) Національна арабська їжа.

Коли ж батьки довідались, що вона любить поневоленого джавра, рішили мене вбити.

Мекіс довідалась про те, увійшла ніччу до моого шатра, ножем розрізала пута на моїх руках і ногах і казала втікати.

Та я не хотів її залишити. Я взяв її з собою. Ми приїхали в Лібію.

Недовго судилося нам жити разом. Местна рука арабів скоротила її життя.

Мекіс упала жертвою своєї любові.

З того часу жию лише своєю Мекіс ѹ коли заїзжаю до Африки, а це буває рідко, шукаю образу своєї Мекіс. І ось тут, бачите, найшов. Ця танечниця нагадує собою солодку М... Він похилив голову й довго держав її в своїх широких руках. Нараз зірвався і прогляном кинувся до дверей каварні.

АФРИКАНСЬКИМ СТЕПОМ

Раннім ранком вибралися ми в дорогу, щоб перейти кілька годин раннім холодом, бо в день спека не дозволяла цього. Треба дожидати вечора який тут і так дуже короткий. Біля шостої ранком підвезло нас ще авто одного еспанця, кілька десять кілометрів у глибину континенту. Ми залишали щораз то дальнє за собою гарне й урожайне побе-

ріжжя Альжиру й наближались у полосу північно-африканських, пустих, безкраїв степів.

По дорозі стрічали арабські села, що виглядають, мов циганські табори: хатки примітивно побудовані з глини, пустинного очертету, каменюк, пальмового листя, степової трави. Біля них вівці верблюди. Це арабські пастуші племена. Вони недовірчо оглядали нас. Коли ж Ганс збірався фотографувати, протестували страшним галасом. Переставали тоді, коли задзвонила монета. Під пальмами лежали лініві туబильці й заїдали дактилі, кус-кус — улюблену їжу з пшеничної муки, в роді каші, або бсісс — хліб із муки сушених дактилів, попиваючи свіжою водою.

Надибували затроєні криниці, тому й добре мусили вважати, щоб не впасти жертвою необережності. Ці криниці затроюють араби, тому що ненавидять білих, та щоб держати їх у вічній небезпеці. Близче міст, при дорогах, скрізь видніють таблиці з написами, що остерігають білого мандрівника перед небезпекою.

В одному селі, коли сонце несамовито пра-жило, й нам забракло води до пиття, ми попросили арабську дівчину, що її зустріли на стежці, показати нам добру воду до пиття. Вона згодилася. Незабаром станули ми над гарною криницею — джерелом. Я кинувся

до джерела, щоби напитись цього життєвого еліксіру, та Ганс стримав мене. Він хотів переконатись, чи вода направду добра. Набрав кухоль й подав його дівчині. Вона не хотіла пити. Це був знак, що вода затроєна. Коли ж Ганс запевнив її, що ми не французи й дав її ще франка, показала нам друге джерело, з котрого сама напилася.

Так воюють і мстяться арабські племена на білих завойовниках.

Шораз більше піску стрічали ми, землю застелювали камінюки, голі скелі, відломки крему, насипи шутру. Часом лише заблісто, де зеркало води, над якою росли тернисті кущі остії, колючі мімози — пожива для верблюдів, що радо скубуть їх своїми твердими губами.

Оселі рідкі.

В АРАБСЬКІЙ НЕВОЛІ

Останніми фіолетно-синіми цілунками пращало сонце африканський жовтий степ. Пізним вечором ми йшли в напрямі узгір'я й кількох дактилевих пальм у низу. Туди ми хотіли зайти й там провести холодну тропікальну ніч. Там певно було й джерело холодної води. Вже зовсім смеркалось й ми, не замічуючи нічого, йшли скоро, щоб дістатись на горбок, коли нагло розлягся пронизливий

свист і кілька стрілів упало з темряви в наш бік. Тут і там ми бачили лискучі вогни, що нагло засвічувались й так само нагло зникали. Ми кинулись на землю. Стріли доходили якраз з місця, де ще на небозводі видніли чорні тіні пальм. Нас огорнув жах!... В короткому часі ми почули голоси й незабаром обступила нас громада диких, арабських пастухів. Вони засвітили смолоскипи й оглянули нас. Потім скрутили нам руки взад і потягли за собою. Ми були в розпуці. Ми оправдувались, вияснювали по французьки, та ніхто з них нас не розумів. Напевно приняли нас за легіонерів, що втікли з чужинецького легіону. За дезертирів з легіону, французька влада дає 50 франків — та коби лише те! Відставлять на найближчий французький постій і все скінчилось би. Коби лише чого гіршого не затяяли.

Нас впровадили до шатра й віддали якомусь старому, поморщеному арабові — певно своєму шейкові. Він зінав французьку мову й ми вияснили йому все, за що він нас перепросив, низько кланяючись і попросив сідати на верблюжих шкурах. Араби принесли смачні дактилі, кус-кус, солодний дактилевий сік, лягмі, й пробуючи найперше самі, частували нас.

Запала глуха, темна ніч. Усюди царила

тиша... Лише часом прорізав воздух дикий рев, царя пустині, льва, або скавуління гієни та гавкіт шакаля...

Жовтими ранками ми проходили крізь степові пустарі, дні проводили у тінях пальм або диких скель. Холодні вечори та ночі при ватрах.

Помалу зближались до Біскри оази, що лежить на краю вічних пісків.

Жовтий горизонт віщував, що вона вже близько. Містечко Біскру та малу оазу Сіді-Окба ми перейшли без постою. На крилах летіли, щоб побачити пустиню.

Нарешті піски... безкрає рухоме море пісків — пустиня. Таємні звуки піску доходили до вуха. Його поодинокі зеренця порушалися випирали одні других, посувалися наперед, підносилися на піскову гору — лаву і котились в низ по її другій стороні. Вони спричиняли цей надзвичайний співучий шелест, подібний до шепоту мільйонової товпи ліліпутів.

Це Сагара — ненаситна паша, що зіла мільйони жертв поодиноких людей, цілі валки торгівельних караван... Там видніють білі кістяки на жовтому піску, що грізно остеригають подорожника перед нехибною смертю. Не йди туди!... Там самопевно розпростер

свої жагучі крила ангел смерті, а ширококрилий, бородатий суп, доконує останню криваву прислугу.

Жах огортає нас, коли ми без слова на устах гляділи у безкрає море пісків. Нам здавалося, що це сама нескінченість, відкіля немає воріття.

ПОМІЖ ЛЕГІОНЕРАМИ

Чергового дня ми мали вибиратися через вузький пісковий пас до оази Калі Кое. Треба було перейти 30 кілометрів пісковим шляхом. Та здається мало трапитись якесь нещастя в переправі через пустиню, бо вечером, в дорозі до Калі-Кое, серед пустині напали на нас вдруге араби й здається урятували від смерті. Араби взяли нас знову за легіонерів-дезертирів, й відставили на найближчий постій французького чужинецького легіону.

Сонце припікало до нестями. Ми сиділи в холоді, під камінним муром. Було полуслоне. Кругом нас сиділо кількох синіх вояків і кінчало обід. Камінні мури промінювали парним теплом.

Старий бородатий вояк відложив свою бляшану ідунку, витер рукавом вуси, погладив бороду й простягнувся на мураві.

— Так, так, хлопці. Не знаю чого воло-

читесь по цій ненаситній пустині! Молодість — га! — сказав.

Молодий Бруно, русявий, присунувся ближче до Ганса.

— Гансе, я здається збожеволію. Уже третій місяць сидимо в тих скелях серед дикої пустині. Не видержу. Прийдеться наложити на себе руку. Ти не уявляєш собі нашого життя. Щоденна спека, монотонні марші крізь піскову нескінченість з тягарем військового наплечника. Гансе, ти не уявляєш собі цього! Коли часом стою на стійці, дивлюсь у другу сторону — безмежна піскова даль. Ніякого ніде життя. Кругом мертвєцька порожнечा. Тільки часом вітер заблукався й таємо котить дрібними камінцями.

Тоді ввижається мені зелена мурава. Любуюся нею, кохаю її пестотливу зелень. Гансе! Три місяці не бачити зеленої трави, ні деревини, нічого!...

Він хватав у свої обгорілі руки голову, запускав пальці в волосся й хитав нею.

Гансе! Гансе!

Він цілий трусився. Тропікальна фебра та пошарпані нерви кидали мов божевільним. Він бив головою об мур, поки товариші не забрали його.

Помалу надходив вечір. Повітря дусило парним напливом. Було тяжко.

Усі лежали на лежанках і куняли. Дехто ще розказував. Бруно, що лежав біля наших лежанок, нервовим обличчям переживав пустинний похід. Його загоріле лицезревало мязи лиця, натягало їх, прибираючи відбитки душевих почувань.

...Ми йшли вже втомлені до краю. Кожний купався у власному почі. В рядах рідшало. Губилися, заголомшенні клятою спрагою та знесиленням.

Нараз напад. Араби... Чи уявляєш собі, Гансе? Люде, яких зіла змора, мусять боронитися. Як радо підніс би кожний руки вгору, повіваючи білою хустиною! Та гроза смерті, що білим кістяком сміється кожному ввічі — взиває до боротьби за власне життя, проти природної ненависті. Тоді бореться кожний, як зранений лев. Краще згинути, як у муках випускати дух, між людськими хижаками. Вони хижаки, Гансе! Так. Але правні автохтони на своїх недосяжних джунглях. Ами, Гансе?

Підле знаряддя в руках вирафінованих культурою конкістадорів!

Слова гомоніли... відбивалися від одної стіни та прямували на другу.

Конкістадори... конкістадори!

НАСТУП АРАБІВ

Нараз багатодумну тишу прорізала гостра сальва машинових вистрілів. Заграла трубка. Поплив бойовий поклик.

Усі зривалися з лежанок і гнали в сторону мурів. Кожний ставав на своє становище.

Я вибіг надвір. Кругом дудніло. Легкі гарматки, скоростріли, річні гранати, кріс-вий вогонь.

Вогонь і сопущний дим мішали глибоку ніч серед скелистих обривів та пустинного піску й держали нерви в безнастannому напружені.

Це тривало десять хвилин. І все втихло. Тут лише й там чути було ще вистріл спізненого легіонера.

Усі вертали до своїх лежанок.

— Воно так день у день і ніч у ніч — сказав Бруно. Безнастannий страх перед арабами. У кожному шелесті відчуває вартовий небезпеку піdstупу. Араби підсуваються під мури станиці й грозять своїми закривленими ножами. Ненавидять нас. Хтож може зре-зигнувати зо своєї прадіdівщини? Хто залишить своє гніздо? Тратятъ життя, але обороňаютъ його.

Роблять вічний протинаступ.

А ми у вічному неспокою та небезпеці житя!

Серед цих живих душевних мерців про-
були ми два дні.

Направду, вони обгорілі тugoю за іншим
життям, божеволіли. Ходили вдумчиві, бави-
лись як діти. Коли ж приходив мент бороть-
би, коли заграла бойова сурма, їх обличчя на-
бирали лискучого виразу, корчились мязи, гра-
ла кров давніх конкістадорів.

По всяких допитах на станиці відставили
нас до Альжиру.

Чотири дні їхали ми на верблюдах, крізь
степову полосу. Їхали з валкою, що вибрала-
ся по транспорт харчів для станиці.

Четвертого дня були в Альжири.

Ганса негайно випустили, бо його доку-
менти були в порядку. А мене, тому, що в
мене не було візи від губернатора Альжиру,
відставили до Марсейлю.

В Марсейлю я відшукав Юлька. Він опо-
вів мені, що його відшукали на кораблі, яким
ми оба хотіли поїхати "зайцем". Коли мене
застукав матроз на східницях, що вели до
спідньої частини корабля, счинилася на кора-
блі метушня. Почали шукати по всіх кри-
ївках і десь коло півночі його нашли. На
морю зякорив корабель й шалюпою відста-
вили його на французький беріг, кілька десять
кілометрів від Марсейлю.

Ми знову блукали по Марсейлю. По дов-

гих скитаннях вдалося нам дістати працю в автових гаражах. Ми мили авта. Цілими днями стояли з гумовими вужами й пускали рвучу струю на заболочені вози. Працювали й збиралі гроші, щоб вирватись з Марселя. Намітили їхати на Корсику.

4

Під небом Корсики

Пасажирський корабель “Віль д’Аяччйо” залишав стару марсейську пристань. Помалу минав зякорені пасажирські й вантажні кораблі, портову морську ліхтарню й нарешті ми опинилися на повному морі. Направо видніли береги фантастичного острова графа Монте Христо, за нами осталося місто, ста-резна пристань Марсей.

Наш корабель плив зразу поволі, зрівноважено — велетнем здавався в пристані, згодом почав колисатися, наче малий вітрильник перед розбурханої маси води.

На кораблі не оминула багатьох пасажирів морська хвороба. Пасажири, що мали наняті каюти, спокійно сиділи в них і не показувалися на покладі. Серед тих знову, що їхали на покладі, доходило до прикрих сцен.

Не пощадила морська хвороба й мене, хоч я вже третій раз їхав кораблем ідвічі й пе-ребув.

Я не міг собі дарувати цього, що я впевнений в тому, що не дістану морської хвороби, перед відїздом корабля з пристані зів коробку сардинок і чотири помаранці. Пішли на марне.

Пронизливий свист сирени збудив нас з легкої дрімоти. Ми доїздили до Аяччіо. Коли вийшли на поклад, ще було темно. Далеко в тумані виднів отрівець світел, довкола на небозводі майоріли тіні невідомих верхів.

За годину ми були у прибережному заливі, а далі станули в малій пристані. На дворі тремтів ще ранній сумерк. Ми зайдли до надбережної каварні, де напились теплої кави.

Червенню очарувало сходяче сонце розкішний краєвид таємного корсиканського узбережжя. Морський залив, морські хвилі у пянкому шумі ополікували скелистий беріг. В ярі поміж горами в кипарисових та цитрінових садах розкинулися білі домики родинного міста Великого Корсиканця — Наполеона.

Приємна дрож огортала тіло. Душа радувалася, сміялася. У нас там, ген на півночі на Україні, покрив сніг білим покривалом землю, лютень розмалював квіттям шибки хат, домів... А тут? Сонце!

В Аяччіо пробули ми два дні. Там прибрали трохи гроша продажню листівок. Іх радо купували мешканці міста. Це було для

них щось егзотичного, цікавого. Зрештою, природно відбиті від світа були жадібні сенсації.

По вулицях Аяччо вешталося багато французької жандармії. Це був якраз час, коли паризька поліція, в числі 5,000 і два панцирні кораблі, ліквідували останки корсиканського опришківства.

У ГЛИБ ОСТРОВА

Третього дня ранком доповнили ми свій виряд, купили на дорогу харчів і вибралися в глиб острова. Наша ціль була Пяна — кліматична станиця й шпиль Монте Чінто, найвищий поміж корсиканськими верхами.

Нам сприяла погода. Очі наші весь час були в напруженні. — Оливкові сади, коркові дерева, кущі ялівцю, над потоками острови високих мов тополі дерев, листям схожі на нашу вербу. Це дерево мягкé й надається до різьби. Часто вирізував я на ньому великі тризуби. Пригадував дитячу привичку, а дальше хотілось залишити слід, що на цьому острові станула українська нога.

Чим дальше в глибину острова й більше на північ, гори ставали вижчі, верхи були вкриті густими кущами, сям і там були прогалини, поляни, на яких стрічали вівчарів з вівцями, що дзвінками ворушили тишу гір.

ських полонин. Наші очі любувалися гірськими краєвидами, — глибокими ярами, вертепами, кручами, крутими серпентинами доріжок, стежок і густо розкинутими домиками, а радше колибами, в яких живуть мешканці острова в час веснування. Ці муровані колиби залюбки служили нам за спальні, бо й часто находили ми там сіно, солому, ба навіть харчеві припаси.

Крайовид і дух Корсики провадив нас далеко через непроглядну синяву повітря в нашу Гуцульщину. Скромні села, старий вусатий корсиканець чи молода консиканка пригадували нам наших гуцулів, їх таємну, але сильну та завзяту душу...

Під вечір розглядалися ми звичайно за мурованою колибою й коли доглянули, спиналися стрімкими стежками до гори. . На колибі, на довгому дрючку, вивішували свої жовто-сині хустки, щоб задовольнити свої патріотичні почуття. Згодом збирали дрова, розпалювали варту й варили вечерю.

БЛУКАЄМО ПО ОСТРОВІ

Одного разу забракло нам харчів. Осель ніде близько не було. Ми бродили, ярами та лісами, щоб навпростець дібратися до найближчої оселі. Та про людей і чутки не було. Ми почали живитись уже цитринами, які

стрічали часто, їдомими каштанами (мароні), що їх пекли на вогні й овочами фігінікактусів, що заввижки на 2—3 метри ростуть малими гайками у вогких каменистих околицях. Листя еліпсоватої форми, завбільшки довгого двокільового хліба, на два пальці грубе, з сірими довгими колючками. Червоні овочі з симетрично уложеніми острівцями, тонесеньких волосків-колючок, що вбиваються навіть у тверду долоню, нудкавого смаку.

По двох днях такої блуканини ми побачили з високого горба асфальтову дорогу й море. Біgom кинулись ми в долину. Вже пребралися крізь густий ялівцевий гай, що ділив нас від шляху, коли нараз побачили перед собою плетений тин. Ми перелізли тин і станули на малому обійстю. Серед оливкових дерев стояла кам'яна колиба. По свіжих слідах людей та худоби, можна було догадуватися, що вона замешкана. Обережно підходили ми до дверей. Застукали. Ніхто не відзвивався. Я оглянув хату знадвору й став нув на сторожі, а Юлько увійшов до середини. По хвилині вийшов і в руках ніс великий шмат солонини, бохонець ячмінного хліба, плеcканку овечого сира й вівчарську пляшку з вином. Ми втішилися тими скарбами, скоріш вийшли на найближчий горб і вже неза-

баром заїдали жарену солонину з хлібом. Благослови біднягу-вівчаря, який певно згодом не міг дочислитися своїх бохонців хліба чи плесканок сира. Ми ж не оскорбили його-так дуже, бо в колибі залишився ще цілий шкуряний міх з харчами.

Людські оселі на острові рідкі. Вони більше морського узбережжя й над ріками — тому й рідко стрічали ми людей, хіба вівчарів, що радо приймали нас овечим молоком, власного виробу макаронами, й розповідали легенди про корсиканських розбишак, що їх селяни-корсиканці дуже шанують, славлять героями та лицарями за правду проти французьких жандармів.

Корсиканска жандармерія є завжди в строгому поготівлі. Коли в місті появиться хто чужий, зараз же його легітимують. По дорогах їздять кінні загони, а часто й мотоцикли та авта, повні жандармів.

Одного дня перейшли ми містечко Сагону й лише що кілька кілометрів за собою залишили місто, коли нагло почули за собою лопіт мотоциклю, що за хвилину нас наздогнав. З револьверами в руках станули проти нас два жандарми й зажадали документів. Переглянувши їх, спиталися, що властиво ми робимо на Корсиці.

— Подорожуємо, звиджуємо чудові ваші
околиці! — відповіли ми.

Жандарм, що сидів у лодці, заспокоївся,
здається, бо запропонував, що підвезе нас
трохи мотоциклем. За хвилину іхав мото-
цикль навантажений чотирьома пасажирами.

ПЯНА

Оселі ставали чимраз частіші. Ми мину-
ли оселі: Сагону, Порто. Нарешті Пяна....
Чудова Пяна — як називають корсиканці —
пасмо рудих, голих скель над морським по-
бережжям.

Темносині вузькі фйорди немов дрімають
затишно, сковані рудожовтими скелями, що
гострими тінями малюють згиби на голубо-
рожевому обрії. Тут і там темнозелена пля-
ма чатинних дерев вирізнюється на рудому
тлі. Високі, руді стовбури немов стялягміти,
сторчаті верхами в небо, природні луки,
побудовані над пропастями віядукту, прикрі-
асфальтні серпантини, рвучкі водопади...
Прекрасні віллі, пансіони на узбіччях скель в
повені зразкових парків — це все в калейдо-
скопі різноманітності й краси захоплювало
змисл зору й огортало душу теплом.

На гладкій тафлі стрімкої стіни верху, за-
лишили ми слід нашого побуту на Пяні: —

великий, виритий у скалі тризуб з підписами
й датою — 8 березня, 1932 р.

За нами осталася Пяна... Перед нами, ще
ледом закована, Монте Чінто.

Густими лісами та стрімкими скелистими
стежинами пробивалися ми до піdnіжжя цьо-
го верху. Та дощі й густі мряки не дозволи-
ли нам осягнути самого вершка, хоч ми діста-
лися були уже до снігової полоси. З великими
перешкодами й трудами зійшли ми до піdnіжжя гори.

Через Сан Фльорен, Іль Русс ми добились
до Бастії.

У Бастії я розстався з Юльком.

До дому

Я залишився у Бастії ще два дні. Бродив по скельних згибах поодиноких гір. Третього дня я поїхав до Лівурна в Італії.

Побувши в Лівурні, я поїхав до Риму. В Римі я рішив вертатись до краю. Через Італію та Австрію вертався поїздом.

В Чехії зібрала мене охота побути ще трохи між чехами. Я задержався в Брні й пішки зайшов до Пільзна. Там сподівався знову дістати працю. Та праці не дістав. Я приїхав до Праги. У знайомого д-ра Фрицина найшов знову теплий куток і опіку. Незабаром дістав працю при будовах домів. Довго не працював. Через два місяці перейшов польський кордон і пішки здовж Карпат через Krakів, Величку, Ліманову, Грибів, Горлиці, Новий Санч, знову станув на рідній землі.

Кінець.

Порадунки
д-ра В. І. КІРІЛЛЯ

**НА СКЛАДІ В УКРАЇНСЬКІЙ
КООП. "КАЛИНА"**

Альманах УСГ Канади 1928 — 1938,	
брош.	2.50
Багряний Хрест, істор. повість, С. Ордівський	.35
Срібний Череп, того самого автора	.35
Чорна ігуменія, того самого автора	.35
Ці три книжки становлять цілість одної повісті, в котрій автор в не- звичайно цікавій формі відтворює правдиві історичні події з часів Ве- ликого Гетьмана Богдана. Ціна за .	
всі 3 томи	1.00
Береза Карпіуська, спомини вязня	.15
Війна та українські канадійці, Ватсон Киркконел	.10
Забронзовуимо наше минуле, Вол. Мартинець	.15
За самостійну і соборну Україну, по- вість в 3 т., М. Колосівський, бр.	1.40
Канадійське пасічництво, інж. агр. М. Карабут	.25
Кобзар Тараса Шевченка, брош. опр.	1.00 .75
Кожухів, спомини, Др. Ів. Максимчук	.50
Літургія Святого Іоанна Златоустого на мішаний хор, музику склав Ол. Кошиць	1.50
Наші візничі жінки, Проф. С. Русова	.75
Опанізм у чоловіків і жінок та його наслідки, підручник для батьків опікунів	.25

Партизани, спомин в 2 томах, А.	
Крезуб, брош.	1.50
Підручний Хоровий Збірник, Вини- пег 1941	1.00
Під сонцем Поділля, спомин, В. При- хідко	.90
Польща і Україна, Мих. Осьмомисл	.30
Радянська Україна, Мир. Стечишин	.15
Реальна чи визвольна політика, роз- мови на часі	.40
Сини Зимлі, І. Киріяк З томи по \$1.50	4.50
Скоропадський і Скоропадчуки, М.	
Ростовець	.15
Тарас Шевченко, поштівка	.05
Українська збройна сила й укр. на- ціональна революція, ген.-хор.	
М. Капустянський	.25

ВИДАВНИЦТВО "КУЛЬТУРА Й ОСВІТА"

видало до тепер отсі книжечки:

1. Ключ до мови — зложив О. Івах20
2. Щоб вас люди любили, нап. О. Івах .20
3. Де поміч для нас (про кредитові
спілки) В. Топольницький20
4. Як лікувати домашніх звірят, нап.
К. С. Продан20
5. Цікаві оповідання з давньої історії
Канади, написав О. Івах20

Головний склад в Українській
Кооперативі "КАЛИНА"

872 Мейн Ст.

Винипег, Ман.